

212 F 80

Učiteljica Vucemir

КРАТКИ ПРЕГЛЕД

ХАРМОНИЈЕ У СВЕТУ.

I.

С Р Ц Е

или

НАУКА О ОСЕЋАЊУ.

НАПИСАО

МИЛАН КУЈУЊИЋ,

ЗАСТУПНИК ПРОФЕСОРА ФИЛОСОФИЈЕ

У ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ.

„ПРЕГЛЕДАЛА И ОДОБРИЛА ШКОЛСКА КОМИСИЈА.“

У БЕОГРАДУ,

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ, 1867.

P III 400 5

REVISED EDITION

THE HISTORY OF GREAT BRITAIN

BY HENRY BRUNTON

LONDON

W. B. EERDMAN'S PUBLISHERS

КРАТКИ ПРЕГЛЕД

ХАРМОНИЈЕ У СВЕТУ.

ДЕО ПРВИ.

У БЕОГРАДУ,

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ 1867.

~~P III 100~~ P 19 Cp III 264 / 1. 1

НАУКА О ОСЕЋАЊУ.

НАПИСАО
МИЛАН КУЈУНЦИЋ,
ЗАСТУПНИК ПРОФЕСОРА ФИЛОСОФИЈЕ
У ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ.

„ПРЕГЛЕДАЛА И ОДОВРИЛА ШКОЛСКА КОМИСИЈА.“

У БЕОГРАДУ,
У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ 1867.

НАУКА О ОБЪЕМЕ

УЧЕБНИК

ОБЪЕМ

ДЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

С ПРАКТИЧЕСКИМИ ЗАДАЧАМИ

С ПРИЛОЖЕНИЕМ

УЧЕБНИК

ДЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

1897

СВОЈИМ ПРИЈАТЕЉИМА.

Не сакривајте свећу испод суда, него пустите нека целоме свету гори. Тако је учио највећи учитељ новог света.

И ја ево зажижем једну малу свећу у том великом храму. Можда ће ова свећа бити врло бледа, можда ће је ветрови брзо угасити, не знам. Али то знам, да је она поникла из чистог уверења, знам да је жижа у којој се огледа потпуна унутрашњост једнога живота.

Појединости у овој целој жижи можда ће остати израз само данашњег стања мога. Али главни поглед, тај је срастао са мном, од тога се раставити нити могу нити хоћу.

Данас је овде пред нама само један и то први део те целокупне жиже. С тога ће у овоме делу остати многи отпуштени зраци, који ће тек на крају у целину utkани бити, биће дотакнута гдекоја питања, која ће тек целина изнети на светлост своју. А у тој општој свези, где тек целина потпуно обавештава делове, гледао сам опет, да место које сам којој ствари дао, да то место највише за њу говори, да одредба њена излази из самих прилика међу које сам је довео, једном речју, да не говорим ја много о стварима, него да оне саме о себи говоре.

Ја нисам узео перо у руке да њиме „бришем“ философију запада. Не држим да је то посао словенске науке. У сваком народу има истина својих пријатеља. Развијати самостално истину, развијати је на чињеницама које је историја огледима утврдила, развијати је према природној потреби својој и слободно од сваких предрасуда, то је посао који у човечанству приличи младом и слободном народу. Ту нема наметања ни с једне ни с друге стране, ту има само потпомагања. А који год

у животу мисли да игра театар другог ради, тај ће га све лошије одиграти што у радњи његовој буде мање тина и мање природне потребе.

Нисам узео перо ни да бришем веру. Ја ћу радо признати богословији ту част да је она нада мном а не пода мном, као што је апсолутна философија хтела. Али да не би она остала иза науке ваља јој напредовати заједно с њоме; да би се она попела над науку ваља јој добро учити организацију њезину; да би се она држала на висини ваља јој поштовати висину и природу науке, — ваља јој да је одиста над науком, а не над софистиком, којој би власт или навика давала привилегију науке.

Што се философија буде већма обзирала на природну науку, на којој зида свој скелет, што јој потпуније пође за руком да се развије у здрав и слободан организам, то ће, мислим, потпуније и одговорити свему, што се на њу наслања.

Кад сам писао овај нацрт писао сам га нарочито за то да опомиње слушаоце моје на предавање.

Али како сам уверен, с једне стране да се школа не може одвајати од живота, а с друге стране да са школом ваља у једно и живот да се развија, то сам гледао да нацрт овај у једно послужи свакоме као кратак преглед појава, у које се стиче основа људске изражености, те тако послужи као вођ у оцени и разумевању својих осећаја, своје свести и своје воље и да буде подстрекач на проучавање пространијих расправа и оцелених уломака у којима се опширније говорило буде о појединим питањима овим.

С тога износим овај преглед и изван круга својих слушалаца. У доба кад омладина народна пружа руке да ради за јединство народне свести и за раширење народне изражености, у то доба мислим да не ће ничијим очима непријатна бити једна искра, која би рада била да изнесе на видело оно поље на коме ваља да се братски састане наука од сваке руке, да изнесе на видело јединство и хармонију потпуне изражености.

У Београду, 9. фебруара 1867.

СТРАНА

ФИЛОСОФИЈА КАО НАУКА. Приступ, 1. 2. — Философија са стране
 личне, 3. 4. — Развитак философије, 5. 6. 7. — Филосо-
 фијске школе, 8. 9. 10. 11. — Резултат разних школа, 12.
 13. — Философија са стране стварне, 14. 15. — Како се
 дели философија, 16. 17. — Историјска имена философиј-
 ских делова, 18. 19. 4—14

СТРАНА

ПРВИ ОДСЕК. О СНАЗИ У ОПШТЕ.

ПРВИ ПОГЛЕД. СВЕТ У ОПШТЕ. Хаос, 21. — Прва питања, 22.
 — Коло првих узрока, 23. 24. 25. — Јестаство, 26. —
 Просторност и временост, 27. 28. 29. 30. — Једно јеста-
 ство, 31. 32. — Шта није јестаство, 33. 34. — Последице
 ових одрицања, 35. 36. 16—24

ДРУГИ ПОГЛЕД. СВЕТ У ПОЈЕДИНИМ ПОЈАВАМА. Природа, 37. 38.
 — Атомизам и динамизам, 39. 40. 41. — Молекул, 42. 43.
 — Стихије, 44. 45. — Вечитост материје, 46. 47. 48. 49.
 — Последице материјалне вечитости, 50. 51. — Унутра-
 шњост материје, 52. 53. 54. — Вечитост снаге, 55. — Пре-
 ображаји (метаморфозе), 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. —
 Унутрашње јединство, 64. 65. 66. 67. — Природни закони,
 68. 69. 70. 71. — Хармонија, 72. 73. 74. — Полаз к језгру
 јестаственом, 75. 25—40

ТРЕЋИ ПОГЛЕД. КАКО СТОЈИ ЧОВЕК МЕЂУ ОСТАЛИМ ПОЈАВАМА. Не-
 прекидност материје, 76. 77. — О органској снази, 78. 79.
 80. 81. — О животној снази, 82. 83. 84. — О душевној
 снази, 85. 86. 87. — Непрекидност снаге, 88. 89. — Човек,
 90. 91. 92. 40—47

ДРУГИ ОДСЕК. О ОСЕЋАЊУ.

ПРВИ ПОГЛЕД.

СТРАНА ПРВА. САСТАВЦИ ОРГАНИЗМА. Градиво, 94. 95. — Први
 цртеж (план), 96. 97. 98. 99. 100. — Живот, 101. 102. —
 Јављање телеснога живота, 103. 104. 105. — Деоба рада
 животнога, 106. 107. 50—55

СТРАНА ДРУГА. ЦЕЛИНА ОРГАНИЗМА. Узајмица међу органским радњама, 108. 109. 110. — О френологији, 111. 112. — Унутрашњост сама пред собом, 113. 114. — О нематеријалној материји, 115. 116. — Мозак, 117. (свезе међу деловима), 118. (радња различних делова), 119. (маса мождана у опште), 120. 121. (развијање мозга), 122. 123. 124. 56—63	
СТРАНА ТРЕЋА. ОСЕТЉИВОСТ У МЕХАНИЗМУ СВОМЕ. Особине осетљивости, 125. 126. 127. 128. 129. 130. — Осећаји, 131. 132. 133. 63—67	

ДРУГИ ПОГЛЕД.

СТРАНА ПРВА. ОСНОВНЕ РАДЊЕ ОРГАНСКЕ. Храњење, 134. 135. 136. — Дисање, 137. 138. 139. — Крвоток, 140. 141. 142. 143. 144. 68—72	
СТРАНА ДРУГА. ПРЕДСТАВНИЧКЕ РАДЊЕ. Покретање, 145. 146. 147. 148. 149. — Пипање. 150. 151. — Кушање, 152. 153. — Мирисање, 154. 155. — Чувење, 156. 157. 158. — Виђење, 159. 160. 161. 162. 73—78	
СТРАНА ТРЕЋА. ОРГАНСКЕ РАДЊЕ У РАЗВИТКУ СВОМЕ. Развијање појединих радња, 163. 164. 165. — Прерађање, 166. 167. 168. 79—81	

ТРЕЋИ ПОГЛЕД.

СТРАНА ПРВА. КАКО СТОЈЕ ОСЕЋАЈИ МЕЂУ СОВОМ. Осећање, 169. — Пријатност, 170. 171. — Потребе, 172. 173. — Основне потребе, 174. 175. 176. 177. 178. — Болест и здравље, 179. 180. 181. — Представничке потребе, 182. 183. 184. 185. 186. 81—87	
СТРАНА ДРУГА. ОБЛИЦИ ОСЕЋАЊА. Полаз од целине, 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 88—90	
СТРАНА ТРЕЋА. ОРГАНИЗАМ У ЦЕЛИНИ СВОЈОЈ. Спавање, 195. 196. 197. 198. — Сан, 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. — Удеси (темпераменти), 206. 207. 208. 209. — Физиономија, 210. 211. 212. — Прелаз, 213. 90—98	

ПОГЛЕД НА ПСИХОЛОШКУ РАДЊУ У НАС СРБА.

1. Бранковић	99
2. Ристић	107
3. Панлогизам и натурализам	111
4. Гледиште хармоније	112

ФИЛОСОФИЈА КАО НАУКА.

ПРИСТУП.

1.

Кад се људско знање по природној свези својој доведе у сталан ред, онда такво знање називају људи науком.

Та природна свеза појединих делова разликује науку од зборника, енциклопедије и речника.

2.

Као људско знање наука је подложна постепеноме развијању.

Као највиша сталност у знању наука се развија из природне сталне одредбе своје и помаже са своје стране развитак и осветљење појединих знања.

Из овога двога јасно је, да је потпуна одредба врло важна по сваку науку, и да одредба као потпуна не постаје никада пре науке саме. Из развитка науке склапали су људи природну одредбу њену, из те одредбе, из тога цртежа њеног ударали су опет на све стране, да њиме покушају осветлити целокупно поље.

Једно је другом помагало да се до јасноће, до целине дође.

Историја је живела у устима људским пре него што је човек почео бележити. Остварење њено, практика њена — у светлости осталог знања људског — извели су одредбу историје. А са развијенога цртежа тога руши данашњи историк цели сјајни двор фантастичке историје некадашње.

И философија није била друкчије судбине.

Философија са стране личне.

3.

Први човек, први који је почео слободно мислити и мишљењем прибављати себи сталност у свести, био је и први философ.

Младост иде напред са својим уображењем. Старост са својим искуством. Искуство кад се добро искаже постаје пословица. А богатство прошлих времена по једном правцу удешено постаје књижевничким убеђењем. Све што мислећи животом живи и што живећи мисли, све то у неку руку философише.

4.

Науке су све имале општу мајку своју.

Прво им је значење управ искуство, нешто што се дознало, нешто научено — наука. За искуством иде традиција, предање. За предањем долази дрворез, каменорез и пергамен. А за пергаменом печатња.

Из те опште смесе из искуства, предања, уређивања знакова и бележења слова развила се мало

по мало особита наука о чистој мудрости, о мудрости не ради какве спољашње мете, него за љубав унутрашњости своје, за љубав мудрости — философија као одвојена, слободна наука.

То је философија са субјективне, личне стране.

Развитак философије.

5.

Свакоме развитуку људском извор је природан у томе што човек тежи к себи самом, к животу и јединству у томе животу — к хармонији. С тога има три ступња у свакоме развитуку.

Прво је кад се подиже мали искуствени свет на ступањ целокупности и жељеног савршенства. Друго је кад се руши тај измајсторисани уски свет, стрмљење у бесконачност. Треће је кад се овај распрострањени, неодређени поглед доводи у првашњу слућену хармонију.

6.

Песништво, у којем је човек ишао најслободнијим путем, развило је се најпре у епском правцу, где се човек не разликује од света око себе, од приповетке своје, него се у њојзи губи, топи, ишчежава. За тим тек долази чист лирски правац, где унутрашњост певачева ступа у борбу са спољашњим светом, где руши сва обична правила и ствара из себе нов буран живот. Најпосле долази спој епске и лирске поезије, долази драма. Ни епска наивност, ни лирска риторична ћуд, — пред нама стоје чињенице, не са туђом свезом од воље, но са

свезом која је њихова од природе, дакле са правом целокупношћу.

7.

И философија је путовала истим овим путем. Из пустог, једноличног искуства, које са страхом приступаше природи, развило се најбујније грађе спекулације, која је хтела и свет и живот и науку и што је над науком да развије и разлије из неколико појмова свога надземаљскога „ја“. Последњи пак и највиши период давно је наговештаван, али се он тек у данашње дане почиње мучно дизати и развијати.

Први период беше кад је потонула у природи људска мисао, вера и философија значило је исто. Други период беше кад се отргла мисао од свега светског, рат противу свега што стоји. Трећи је период — период слоге, хармоније у место подјармљенога првог јединства.

Пред нама је данас читава историја философијске науке, читав ред развитка њеног по свима правцима. Имамо дакле већ довољно грађе, да с те основе покушамо одредити потпуно шта је философија као наука, да дамо таку одредбу, која би могла одговарати како прошлости тако и будућности, развитку њеном.

Философијске школе.

8.

Што је који предео виши то је све неразговорнији за око људско. С тога и код философије, која

тражи највише и најчистије сталности у знању људском, није чудо, што се појавила у највећој разноликости, што је на свет извела највише разних школа.

Чисто искуство (емпирија) и чиста спекулација по себи само су разлике у методу, само су правци који карактеришу први и други ступањ научног развитка у опште.

А од њих ваља разликовати прво сензуализам и спиритуализам. Ови се не тичу само научнога метода него и извора свеколиког знања.

По сензуализму је унутрашњост људска неисписана плоча, у којој спољашња оруђа урезају све што их се случајно дотакне.

По спиритуализму на против има дух људски неке „урођене идеје“ своје, које спољашњи утисци не уносе у њега него их само пробуђују у њему.

Спиритуализам у опште разлива се у два зрака у реализам и рационализам. Ови се готово слажу у резултатима својим, јер оба узимају двојство, дуализам, по коме царство духа није ни мало род са царством материје. Али је код реализма чисти дух више потребна претпоставка, а рационализам се готово са свим баца њему у наручје и са својим одлукама о апсолутноме бићу ствара као неку врсту вере.

9.

Тежња пак за јединством духа и материје производи с једне стране материјализам, а с друге

идеализам. Првome је свет само материја и њезина промена. Другome је цео свет једино дух.

Лични (субјективни) идеализам гради од своје свести праву (језгру) суштину апсолутнога света. Појаве материјалне само су му опсене.

Стварни (објективни) идеализам баца се у наручје самим тим појавама. Али у ствари објективни свет стоји за њега само у толико у колико тај свет нешто значи, т. ј. у колико је носилац чистих идеја.

„Субјективно - објективни идеализам“ или панлогизам узима, да су те идеје и њихов носилац једно исто, он мења дакле форму на садржину, уздиже облик до апсолутне садржине и тиме држи, да је обухватио под собом и дух и материју; у самој пак ствари он се ограничио само на спољашњост материје, његови су само начини покрета њеног, а овамо материјализам држи и једно и друго, и градиво и начине покрета његовог.

Али и ако је разлика између најновијег материјализма и идеализма само у томе, што први почињући оздо говори језиком природних наука, а други почињући озго говори речима пренесеним из богословије или из појезије, разлика је дакле највише у речима, опет из тих речи, из промене облика и садржине апсолутне, из тога што је код једнога главно облик а код другога главно градиво, излазе последице које су од једног и другог свагда чиниле два контраста, два противничка правца — с једне стране жртвује се општност лицу, с друге стране жртвује се лице општности.

10.

Како и спиритуализам и материјализам и идеализам хоће сваки на свој начин да изјасне апсолутни свет, то је спиритуализам гледајући на апсолутно биће деизам. Материјализам се пак највише појављивао као атеизам а идеализам као пантеизам, што у самој ствари на једно излази.

11.

Посредовање између материјализма и идеализма, које на спекулативном путу покушава панлогизам, то посредовање на другом, емпиричном путу покушава синтетизам, који скопчава једно с другим све што се појави као „податак свести.“ Али као што панлогизам у самој ствари није утекао из идеализма, тако ни синтетизам није отишао даље од спиритуализма.

Искључујући оно што је апсолутно покушава с друге стране опет позитивизам да обухвати све правце философијске; он тражи јединства у наукама, како су се развиле за се, али му је свеза спољашња, те с тога се више приближује енциклопедији него философији.

Најпосле покушава то исто на најсталнијој целокупној основи, на природи самој натурализам, коме се будућност тек у наше доба отвара.

Резултат разних школа.

12.

Разни правци давали су и разне одредбе философији. Али и ако су разним путовима пола-

зили и разне речи употребљавали, опет се може узети, да у главном, у самој ствари један исти посао раде и на један резултат излазе.

Материјализам, тражећи „највише законе природне“ управо поставља на највише место свезу појава светских у опште с људском свешћу, јер се тек у њој везују поједине појаве у један закон.

Идеализам, тражећи „суштину света“ и проглашујући облике за његово језгро није отишао даље од материјализма, није отишао даље од личности човечије, него је у њу утопио цео свет.

13.

Философија као „појам васељене“ није управо ништа друго него казивање како се огледа свет у опште у нашем личном схватању.

Философија као „наука о чистом уму“ казује то исто, казује највише — па с тога најчистије — облике људскоме схватању у опште.

А дуализам наравно да није могао оба света узимати у једно, него тражећи „прве узроке“ и удесност („цељисходност“) у природи није ништа друго радио но кројио облике личноме погледу своме и жељама својим.

Философија са стране стварне.

14.

Који су дакле предмети спољашњи, о којима су највише говорили разни правци?

Говорили су:

О богу, о апсолутноме бићу — а говорили су како треба да је ово биће, да би унутрашњост нашу савршено задовољило.

О „случајности или удесности, о доброты или худости, о нужности или ненужности светској“ — о одзраку дакле појава светских у опште у унутрашњости нашој.

О „искуству“ или „урођеним идејама“ — о самој природи дакле унутрашњега живота људског.

О слободи или неслободи — о томе дакле како стојимо према себи, према појединим унутрашњим појавама нашим.

О „егоизму“ или „чистом моралу“ — дакле како стоји унутрашњост наша према осталим личностима

15.

Философија дакле са стране предметне није никада друго што била до наука о законима унутрашњости људске и о свези њеној са спољашњим светом.

Како се дели философија.

16.

Како у нас може бити осећаја и без одређене свести, а не можемо имати свести без садржине, без осећаја, то унутрашњост људска излази на видик најпре у осећању, за тим у свести, а најпосле у јединству осећања и свести, у вољи.

По овоме се философија може разделити на три главна дела, који делови стоје међу собом као градиво, цртеж и целокупна зграда.

Први је део наука о осећању. Други је део наука о свести. Трећи је део наука о вољи.

Како пак унутрашњост претпоставља већ неку спољашњост и како ваља одредити најпре свезу њихову, то ће се први део философије разделити у два одсека.

А како се савршена воља може зауставити тек код савршенога, целокупнога и како то савршенство, по апсолутној природи својој, могу изнети пред човека само уметност и вера и како се уметност окреће телесному а вера апстрактноме свету, то ће се и овај трећи део философије поделити у посебна три одсека.

17.

Тако ће мо добити:

Први део. 1 одсек, о томе, како стоји унутрашњост људска према спољашњости својој — о снази у опште.

2 одсек, о унутрашњости људској за себе и у себи — о осећању.

Други део. Осећања у слободи својој; узајамна свеза њихова по утицајима спољашњим — наука о свести.

Трећи део. 1 одсек, како стоји унутрашњост према радњи људској, како стоји човек према човеку — о друштву или слободи.

2 одсек, како стоји воља човекова према ономе што је савршено у телесном свету — о уметности.

3 одсек, како стоји воља према ономе што је савршено у апстрактном свету — о вери.

Најпосле као што пред сваком науком ваља да иде познавање развитка њезиног, тако је нарочито потребна историја филозофије као приступ к изучавању и схватању филозофијских истина.

Историјска имена филозофијских делова.

18.

Разним овим гранама филозофије врло су различна имена наведена.

Тако је одсек о снази у опште називан метафизиком, космологијом и природном филозофијом.

Одсек о осећању називан је емпиричном психологијом, особеном психологијом и биологијом.

Наука о свести називана је логицом, науком о духу и науком о наукама.

Одсек о друштву називан је етиком, моралном филозофијом, практичном филозофијом и социологијом.

Одсек о уметности естетиком, диотимом и науком о лепоме.

А одсек о вери теодицејом, онтологијом, природном вером и умном вером.

ПРВИ ОДСЕК

О СНАЗИ У ОПШТЕ

20.

Како је овом одсеку експликација податке да се
намаме намећу унутрашњости људској и социјалној
држави у опште, да унутрашњости људској разлику
како у своме свету.

НАУКА О ОСЕЋАЊУ.

1. свет у опште, као што се осећа у науци
осећају.

2. свет у одређеном (С Р Ц Е).
својим, в

3. како стоји човек као појаву међу осталим
појавима.

Како се овај одсек разликује од маже истраживања
у три додела.

ПРВИ ПОСРЕД.

С И М П Л И К А Т И Ч К И

Х а р т

21.

Обично се остварује у једном или више постојећих
света, што видимо за једно. Како то тако нама ништа
забавља као да се.

По свјетану или језика рачуна, као што је за
роду живи, наука о осећању постаје наука о срцу,
наука о свјетли постаје наука о зраци, а наука о
влада постаје наука о души.

НАУКА О ОСЕЋАЊУ.

(СРЦЕ)

ПРВИ ОДСЕК.

О СНАЗИ У ОПШТЕ.

20.

Како је овом одсеку философије задатак да одреди свезу између унутрашњости људске и спољашњости у опште, да унутрашњости људској означи место у свету, то ће он имати да осветли:

1, свет у опште, као што се огледа у науци човечијој,

2, свет у одређености својој, у појединим појавама својим, и

3, како стоји човек као појава међу осталим појавама.

Тако се овај одсек философије може прегледати у три погледа.

ПРВИ ПОГЛЕД.

СВЕТ У ОПШТЕ.

Х а о с.

21.

Обично смо вољни да крстимо именом хаоса почетак свега, што видимо да јест. Како то име нема ништа

стално и ништа одређено у себи, то је оно најзгодније, да растроји мисао нашу, да утопи поглед наш у своје замршене лавиринте.

Прва питања.

22.

Али наука не ће растројења, наука не ће утонућа. Наука тражи светлости и живота.

Откуда је што? Шта је што? На што је што? То су питања, која чине постанак науке, која су језгро науке и која су снага науке.

Откуда је дакле хаос? шта је хаос? на што је хаос?

Откуда би иначе био него од апсолутнога бића, шта би друго био него дар његов, на што би друго био него да се покаже милост његова...

А апсолутно биће?

Кад бисмо казали: оно је из себе, оно је оно, оно је ради себе, тиме бисмо казали да немамо појма за њега, и онда бисмо још код хаоса остати морали, јер где нема развојна појма ту нема ни науке.

Али наука пође даље, па постави, да је апсолутно биће из најчистије идеје, да је оно највиши идеал и да је оно ради задовољења узвишенога побожног осећања људског.

А откуда је идеја? шта је идеја? на што је идеја?

Идеја је развитак човечије унутрашњости, она је врх мисли његових, она је ради савршеног измирења човечије унутрашњости.

А човек?

Он је од природе, он је и као дух и као тело врх природе, он је ради остварења клице природине.

А природа? Она је развитак хаоса, она је хаос у појави својој, она је ради живота и уређења његовог.

А откуда је хаос? шта је хаос? на што је хаос?

Опет долазимо на исто питање од кога смо и пошли!

Кола првих узрока.

23.

Полазили дакле са питањима ма из кога од оних највиших појмова, ми ћемо се најпосле наћи на истоме месту одакле смо се и кренули.

Из овога кола као из каквога сунца иду зраци на све стране у разне философијске системе.

Али баш с тога, што је ово сунце једно, долазимо до уверења, да може бити философије као одређене науке, јер све најразније системе по самој природи тога кола чине једну исту целокупну науку.

24.

С тога се поред онога што је о правцима философијским казано може јоште рећи, да је из узимања хаоса као највише полазне тачке у философији, без развијања његовог у природу, морао понићи нихилизам. Из узимања апсолутнога бића као последње научне сталности морала понићи теософија и дуализам. Из узимања идеје као последњег извора

светског пониче идеализам. Из узимања човека самог пониче позитивизам. А из природе као крајњег извора пониче материјализам и натурализам.

25.

Пошто је сваки овај узрок који за другим долази шири и одређенији од пређашњег, то је и наука која се за њега скопча виши ступањ развита према оним другима. По томе како стоје главни ови узроци, то пресуђује како ће стајати и њихове системе једна према другој на ступњима, на висини науке.

Пут дакле, који би хтео да представља непрестано пењање и развијање научно из једнога појма у други, био би пут из природе у човека, из човека у идеју, а тек из идеје у апсолутно биће и у хаос...

Јестаство.

26.

Пошто је сваки од оних првих појмова тек део једнога апсолутнога кола, то је само цео скуп њихов кадар да задовољи наш потпуни поглед на свет.

Само таки појам може да буде први појам светски у науци који ни какве претпоставке не иште, који по рођеној природи својој све друге искључује.

То је појам јестаства.

Цело оно коло првих узрока у овоме је појму скупљено.

Нешто, што би било изван онога што јест, било

би нешто што није, по томе било би и само ништа — не би ни било дакле!

Просторност и временост.

27.

Прво што примећавамо на јестаству то је: да оно јест и да остаје — примећавамо дакле његово биће и његово трајање, другим речима, просторност и временост његову.

Просторно и времено јестаство које опажамо мора довести само собом појмове простора (места) и времена. По томе су ово прве и највеће објективности.

Простор и време дакле нису само лични услови нашега духа, јер би онда и цело јестаство морало то бити.

Простор с друге стране није ни тело, јер би за тај простор као тело требало опет другог простора у коме би било то тело.

Простор није ни размак (одстојање), ни облик или граница тела, јер како се све ово мења и пролази то би и простора могло нестајати.

Простор је у философијском погледу први услов свега онога што опстоји, свега онога што место неко заузима.

29.

Кад представимо себи да нестане каквог тела, ако у представи нашој није ништа остало на месту где је оно тело било, ми онда не бисмо ни имали где да га опет на ново поставимо. На упражње-

номе месту треба управо да је увек подобност (могућност) да се може испунити.

Без простора не би могло бити никакве близости ни даљине. Простор је непокретан, али је он једини подобан за покрет.

30.

Ако је простор подобан за постајање време је подобно за одржавање.

Време је непрестано остваривање а не разоравање, још мање пак „негативност која сама себе уништава“, како га идеализам схвата.

Кад би нешто било вечито, не би било за то што нема за њега времена, него што би имало снагу да време без престанка остварује. И кад би нешто било безгранично, било би само за то што има снагу да остварује простор без границе.

Једно јестаство.

31.

Дали смо потпуну објективност јестаству, а тиме и простору и времену у којима може бити јестаства. У томе лежи велика јачина, али и велика немоћ нашега погледа на целокупни свет.

Јестаство по самоме значењу своје мора бити једно, јер све, што би изван њега било, било би нешто што је ст, било би дакле опет оно исто, опет јестаство.

Као једно дакле јестаство мора бити безгранично и бесконачно.

А човек, да би схватио протегнутост јастаства и јединичност његову морао би и сам бити безграничан и да би схватио трајање његово морао би и сам бити бесконачан!

32.

Шта нам остаје? Остаје нам да се задовољимо негативним јединством у јестаству, без познавања његовог почетка и његове границе, — и према штедљивој светлости тога негативног појма да пођемо у срце његово, у унутрашњост његову.

Шта није јестаство.

33.

Осим тога што не можемо узети граница ни почетка јестаству има још троје што мора изаћи из појма о целокупности његовој.

1. Тиме, што је јестаство једно, оно не може бити мртво, не може бити тромо, јер би изван себе морало имати неке основе на којој би почивало.

2. И ако није мртво опет не може имати свести, као што се ова појављује у живим деловима његовим, јер свести може бити само у свези с другим нечим, свест мора имати садржине. Унутрашња свест паџ не би била више свест но осећање.

3. Као једно не може имати спољашње мете. Мета му постаје једино живот, одржавање.

34.

Из првога излази, да ми јестаству не можемо придевати чисто спољашњи, материјални појам.

Из другога излази, да му не можемо придевати ни чисто духовни појам.

Из трећега излази, да се доброта, или худост, или мета његова не може мерити ни према коме другом, него према одржању његовом, да јестаство допушта дакле живот и слободу свуда, где год се стеку за то услови.

Последице ових одрицања.

35.

Из ових негативних појмова излазе важне последице.

1, да човек стоји према деловима јестаства као део каквог организма.

2, да јестаство својим појединим деловима не представља никакву комедију, да човек у себи самом и у свезама својим носи судбину своју.

3, да је јестаство човеку потребно, али да оно људма даје онолико слободе колико год се може сложити с његовом метом, с општим одржањем. Даље, да мета јестаства није удешавана само према човеку, да оно дакле може за њега све згодније постајати.

36.

Из свега овог излази огромна вредност науке и рада човечијег, излази узданица у напредовање и будућност човечанства и силна потреба да се изучава јестаствени живот и његови закони.

ДРУГИ ПОГЛЕД.

СВЕТ У ПОЈЕДИНИМ ПОЈАВАМА.**Природа.**

37.

Као један део јестаства ми се у њему можемо дотицати само појединих делова. С тога ако је јестаство као општи појам јединство, оно у појави својој не може ништа друго бити до многострукост.

Тим смо већ ушли у унутрашњост јестаства.

38.

А прво је промена непрестана коју у њој опажамо.

Развијени хаос тај унутрашњи, са особинама које су му природене, називамо ми природом. Могли бисмо га назвати „преродом“, због непрестаног прерађања и промењивања, али појам природе казује уједно и оне особине које су стално у њему, с тога је природа одређеније речено него „прерода.“

Атомизам и динамизам.

39.

Изјашњавање јестаствених делова од вајкада се дељаше у два правца, у правац атомизма и правац динамизма.

Код атомизма одређују шта је природа само формални и спољашњи знаци. Све што се догађа

стоји само до склопа њихова. Они који су мањи и суптилнији, ти творе душевни живот.

Како је све што у природи опажамо неки састав и како одбацивши тај појам састава морамо доћи на просте делове, то је атомизам те просте основе узео за језгро природе.

При том, материја се може стегнути, претпоставља да у њој има празна места — говори дакле за атоме.

40.

Али, ако је природа заиста састав и ако се овај може делити, онда се он и бесконачно делити може, јер ни наша практика, ни наша мисао не може да нађе границе томе саставу!

С тога и новији атомизам не узима више „недељиве“, него само „досад нераздељене“ делове.

41.

И опет, камо овим деловима последње сталне основе? Мора опет бити нека унутрашња снага која ће их одржавати, која ће их везивати, иначе би се бесконачно делили и распадали!

Том унутрашњом снагом ми већ прелазимо из атомизма у динамизам.

Овде материја не пуни простор бићем својим, него само покретањем, радом својим.

Овде је снага она моћ што изводи промене. За физичара је снага нешто апсолутно, а тело му је нешто тромо, што се покреће једино снагом која му је саопштена.

Али кад челичном и оловном пруту саопштимо једнаку снагу, то ће један остати савијен а други се опет усправља... откуда то?

Јер се један стискује и мења своје делове, а други је остао сталан у деловима својим.

Тиме долазимо опет на врата атомизму!

Молекула.

42.

Данашња наука нити може узети атоме без снаге нити снагу без атома, него може узети „молекуле“, који нису атоми, али су опет таки делићи који све промене постојано издржавају. Они су материја, у којој је снага скроз огрезла.

Атомизам је казивао како се пуни простор. Динамизам је казивао откуда, којим исконским узроком... И један и други састају се заједно у магли апсолутнога, у магли почетка јестаственога.

43.

Али је и сам молекул још научна претпоставка. Он је само апстрактни део природе а није језгро њено. Он још нема одређене особине своје, нема одређенога закона свог.

Стихије.

44.

Тек са развитком хемије материја је престала бити царство помрчине.

У природи има неколико простих типова. Из мешавине тих типова развија се најшаренији живот.

Оглед (опит) нам казује да ни један трунак од оних првобитних типова не пропада ни онда, кад се тај склоп растроши и развеје. Из највећега врења они излазе онако исто чисти, какви беху у својој првобитности.

Ти материјални типови називају се стихијама.

45.

Као што је оно коло од појмова, које смо видели на врху целокупнога јестаства, сунце, што обасјава цели пут наш, тако су нам стихије доње коло, које је довољно тврдо да на себи одржи целу позитивну грађевину природне науке.

Вечитост материје.

46.

Кад би се атмосфера земљина губила у путовању своме, то би најмањи губитак морао истрошити до сад већ целу атмосферу.

С тога се може узети земља са атмосфером својом као ограничени део материје, који нити трпи какав губитак, нити прирашћује у маси, у особини и коликоћи својој.

47.

Хемија је пуна примера како минерални свет иза свију промена остаје онај исти. Црна „нечистоћа“, на прилику, која се скида са калаја у топљењу, помеша се други пут са црним угљеном —

и из те мешавине излази опет сјајан калај. А ово цело није ништа друго до игра кисеоника.

48.

Али ни биљни свет, који на први поглед изгледа као какав контраст према земљи, није ништа друго него састав из некога броја хемијских стихија.

Ни какав организам нема моћи, да произведе ма какву стихију или да једну стихију претвори у другу. Што год се у организму налази или из њега лучи, то је све њиме већ с поља примљено било.

Ни једна биљка неможе доћи до семена свога ако јој поред материје, коју црпе из ваздуха, нема и осталих тврдих минерала које узима из земље. На њиви од неколико јутара земље једном само пшеничном жетвом извлачи се стотинама фуната минералних честица.

49.

Па тако је исто и код животиње. Не само ако по количини, него ако и по каквоћи није храна довољна, онда и организми сами постају недовољни и погрешни. Мишићи, на прилику, могу бити накрмљени само азотном храном; топлина и дисање пак само безазотном храном.

Последице материјалне вечитости.

50.

Што је материја вечита отуда излази, да она у природним променама својим не штеди нити може штедети човека.

ово Потоп, глад и заразе створили су били од неке самовољне црне силе, против које је човек тражио спасења у повлачењу у себе. Морална вредност ових бурних појава природних долази у говор о вери. А овде је место само позитивној, чисто материјалној страни њиховој.

Где је год земља била вулканске особине, те промене њене учинише промену у великим масама воде, ту је предање сачувало причу о потопу. Тако Јевреји имају Ноја, Хинези Фохија, Инђијанци Сатијаврату, Јелини Девкалијона, Мехиканци Кохкоха и Кикеквецелу...

У место потона бивају поплаве и данас и то на мирној земљи, али човек не скрштава више руку, него сади шуме, зида насипе, и приправља средства за избављање.

51.

Правилност којом биље из земље храну своју сиса исцрпела би најпоследње материјал њен, кад се неби градиво и биља и животиња повраћало на ново онамо, одакле је и црпено било.

А заразама излази на супрот сушење баруштина, излази чистоћа и излази лекарство, којег не би никако ни бити могло, кад стихије саме не би имале потребних особина својих, које ми мало по мало сазнајемо.

Унутрашњост материје.

52.

Хемија је имала своју „квалитативну“ мени, обзирала се само на то шта је што, и кад је ову

мену надвладала, кад је постала „квантитативном“, тад је добила велики полет свој.

Данас се зна, да се стихије везују међу собом по утврђеним, непроменљивим свезама снаге, свезама тежине.

Стара наука, која није знала за свезе тежине или која их је као споредне остављала на страну, често је морала да тражи чудне узроке да би могла изјаснити промене.

53.

Што свака стихија има разво „сродство“ своје, то можда стоји до начина на који је материја сложена. Што свака има своју разну специфичну тежину, то можда стоји до збијености молекула њезиних. А из овога излази да само неколико делова једне стихије могу попунити и везати се за неки број делова друге стихије.

54.

Али из тога што у природи не може бити апсолутних последњих делова, што у овим деловима, какви се пред нама јављају, мора бити снаге која ће их као јединице одржавати, што је дакле природа састављена из „молекула“, јасно је да и стихије ваља гледати са две стране, са спољашње, чисто материјалне, и са унутрашње, енергијске.

Са спољашње стране стихије су првобитни типови сложаја, кои се не губе, који се вечито спајају.

Са унутрашње стране стихије износе на видело поред разне специфичне тежине у појединим типо-

вима још и остале разне снаге физичке, каквих снага све стихије имају.

Из борбе овога двога излази цела зграда светска у својим најчуднијим сложајима.

Вечитост снаге.

55.

Није тешко било узвисити се до вечитости материје, јер се појави њени сваким даном опажати могу. И стари су већ делили свет у неколико простих стихија.

Али је са снагом друкчије било. Увек је стајало отворено питање: је ли борба појединих снага у природи каква дивља борба? Има ли јединства у тој борби, или се ово приписати мора некој трећој моћи, која узде њихове држи у својој руци? Јесу ли стихије само љуске, које су разне снаге узеле на се као оружје у самовољној борби својој? И не ће ли кадгод доћи до тога, да оне потру једна другу, као што се две огорчене војске узајамно уништавају?

Требао је сав ауторитет вере, па да подјемчи вечитост само једној најближој снази, снази душевној!

Тек мало по мало долази наука до тога, да што се тиче вечитости и правилности целокупне снаге поставља дрске назоре, ослањајући се на трудни посао природнога огледа.

Преображаји (метаморфозе).

56.

Са полугом изгледа као да варамо природу, али управо, оно што добијамо у тежини то губимо у брзини, у кретању.

Ту је тежина увек у правилној равнотежи према снази која се у кретању јавља. А тежина се и не јавља друкче до кретањем к ономе к чему тело „тежи.“

57.

Кретањем пак појединих делова улазимо у снагу топлоте. Трвено дугме загрева се. Трвени ваљци дижу воду до кључања. Тане заустављено у целокупноме кретању своје креће делиће и развија топлоту и т. д.

Пошто дакле топлоту чини кретање, то и топлота сама правилно производи кретање. По тој узајамности данас парне машине замењују силну снагу покретања.

58.

А како је светлост везана са трвењем и топлотом то сваки примећава. Стакла на снегу казују како развитак топлоте иде према гутању светлости. Јод показује како светлост и сама гради кретања. А често и механички удар производи у оку човечијем светлост. Има сложених справа у којима зрак светлости производи намах хемијско лучење и електричну струју и магнетизам и топлоту и кретање.

Светлост — као и топлота — није никаква течност, која се из сунца пије, но само особита модификација покретања материјалнога у осећању.

59. И звук се шири и одбија по истим законима по којима и светлост. Огледи са звуком чињени су још у прошлом веку. У њима се најпре опазила свеза између покретања и преображаја снаге. А опазила се на правилним цртама у којима дрхти прах на плочицама које звук од себе дају.

60. Али снагом кретања не појављују се само дрхтавине делића, које у осећању добијају име топлоте или светлости или звука. Одкриће индукције и усавршавање справа показаше, да је и електрично стање само особити род кретања и да су дрхтавине које производи само преображај једне исте енергије.

И трвење и топлота својим кретањем производе електрицитет. А овај производи и топлоту и видљиво кретање и светлост и звук и привлачење.

61. Поларност излази из обртања, али кружнога обртања, дакле опет из особитога покрета снаге. Сунце и земља магнети су, јер се сами око себе обрћу. И тела постају магнетична кад њихове делиће ставимо да се покрећу као коловрат (покрет ротације).

Тело које се окреће између два пола магнетска развија топлоту, још може магнет да промени еластичност гвожђу, да пробуди звук, да продужи шипку, да ојача стакло и т. д.

62.

А хемијска снага није у мањој узајамној свези с појединим физичким снагама.

Уплив топлоте на хемијске процесе опажа се најјасније. И светлост по гдекад суди, хоће ли се две стихије смешати или не ће. И малешни механички потреси кадри су причинити хемичан рад.

А електрицитет је нераздвојан од свакога хемијског једињења.

63.

Тако данас излази на видик непрестани преображај, метаморфоза снаге. Снага се не рађа дотле док јој друга снага живот свој не позајми. Она не умире, док другој снази живот свој не саопшти.

Свуд једна иста енергија у вечитим променама својим и свуда одржање целокупности своје у тим променама.

Колико брижљивости ишту огледи о узајамности снаге показала је тешкоћа, с којом је једва један пут одређен еквиваленат топлоте. Али овде је отворено ново поље науци огледној, на коме је пољу ишчекује сјајна будућност.

Унутрашње јединство.

64.

Физичар има снагу физичну — она му је довољна да истумачи науку његову. Хемичар има хемијску снагу. И једни и други узимају још подразделе као особите снаге.

Синтетична наука пак наговешћује јединство свију тих сила. То је напредак, који се нарочито тиче философије.

65.

Ко хоће да вара природу вара себе. Као што се ни једна стихија не рађа и не пропада, тако је и са енергијом, са снагом свију тих стихија.

То у свези са три главна појма, које смо на јестаству видели, значи оно, што су људи од увек звали „промислом.“

Једна иста снага остаје у свој многострукости својој. Једнаки покрет чини јединство њено, јединство каквога материјалног дѣла у свету. У најразнијим покретима она тежи за целокупном складношћу, тежи за метом јестаства — за одржањем јединства његовог.

66.

Кад се каже да се снага „саопштава“, то није истина да снага може остављати материјалног носиоца свога, него то значи да сваки покрет делића ради на своју околину да се и она тако покреће. Покрет се дакле саопштава, а будући да покрет твори особену снагу, то изгледа као да снага сама прелази из једног тела у друго. Тако се исто један

покрет тупи поред другога противнога и ту се и снага сама по њему мења.

67.

Покрет материје чини разне модификације те јединствене снаге. Али она није покрет, но моћ и израз покрета, унутрашњост материје, унутрашњост природе, унутрашњост целокупнога јестаства.

Природни закони.

68.

Апсолутнога мира у природи нема. И камен је непрестано у радњи да облик свој одржи. Нема стајања, него је покретање и промењивање, постајање и престајање — непрестано склапање делића у нове слике.

Да није те промене природу би обузело мртвило. Ни један делић не би знао за други, не би се јављао другоме — била би сама вечита расцепљеност.

Особина је природе дакле борба или живот, што једно исто значи.

69.

Какве ће модификације из те борбе излазити, то се не може у појединим ситницама напред одредити. Модификације зависе од стечаја појединих појава. Често се једној појави придружи друга, према себи са свим по потреби, према спољашњости пак случајно — и цео спој добија друкчији правац.

Тако живи природа као таласи морски, који се непрестано бију и гутају и опет из даљине састављају једну праву површину.

70.

Али нису само стихије које у тим променама остају вечите, није само енергија природе која у свима модификацијама остаје иста, има још нешто што у променама непроменљиво стоји, то је начин тих промена, то су правила, по којима делови природни тичу један у други, то је оно што се зове закони природе.

71.

Узрок је закону у особинама појединих стихија, или ако хоћемо даље, у начину сложаја, у покрету градива светског. Овај покрет срастао је за материју, — ко хоће да изјасни једно од њих ваљало би да изјасни и друго.

Кад дакле делови материје покретом дођу један према другом, онда се јављају међу њима разни облици једне исте снаге. Ти одвојени облици морају имати једну прву правилност, а то је: да у њима не буде ни више ни мање, но што је било у скупу њиховом, у целини.

А пошто сваки део ради својим делом снаге, пошто је ова снага у самој природи његовој, то ће сваки део, докле траје, показивати увек и једне исте особине, биће израз свога рођеног покрета. Са вечитошћу дакле опште снаге, којом се одржава свет, везана је и вечитост појединих телесних особина.

Хармонија.

72.

Са апсолутнога, са спољашњега гледишта кад узмемо материју она је старија од снаге. Али према

унутрашњости нашој већу вредност има снага као унутрашњост.

Материја је носилац, творилац снаге.

Снага је живот, израз материје.

Не ради снага у телима за то што су она „трома“, него што је снага вечита, што је ново саопштење њено само модификација пређашње енергије њене, што умор њен није ништа друго него разлив и прелаз у другу радњу.

Нити има у природи материје без снаге, нити снаге без материје.

73.

И пошто обе ове стране, оба лица тако рећи, само једну ствар чине, то је нераздвојна хармонија њихова највиша сталност у појавама природним до које долазимо, то је највиша истина њезина.

74.

Али, како се делови појединих стихија само слажу, а делови појединих снага по јединству покрета свога прелазе један у други, то се може рећи: да материја представља начело раздељивости, многострукости у свету. Снага пак представља начело недељивости, јединства.

Без материје свет се не може ни помислити, он би се као једнак, као монотон збио у једну тачку.

А без снаге би се распао.

Највиши закон дакле у сталности појава природних може се назвати: јединство у многострукости, или једном речју хармонија.

Полаз к језгру јестаственом.

75.

Ако јединство апсолутнога јестаства, јединство спољашње и нисмо кадри били позитивно да схватимо, а оно смо дошли до јединства унутрашњости његове.

Ми смо већ поставили највише начело те унутрашњости.

Али како закон није језгро, него је само последак његов, само начин на који се делови језгра међу собом везују, то ће нам потпуно сазнање језгра јестаственог, потпуно сазнање унутрашњости његове само у толико приступно бити у колико решимо питање свију философијских векова, у колико покажемо сродство унутрашњости човечије са природом.

ТРЕЋИ ПОГЛЕД.

КАКО СТОЈИ ЧОВЕК МЕЂУ ОСТАЛИМ ПОЈАВАМА.

Непрекидност материје.

76.

Четири разна царства налазимо обично у реду појава природних и делимо их у царство земаља, биља, животиња и човека.

Али што год више напредујемо у познавању света све смо мање кадри поставити границе између

тих раздела, границе, које би им све сродство пресеке, па их непосредно упутиле на особита језгра.

77.

Има и биља са белим лишћем, које као и плућа прима у се кисеоник. Има и животиња које су тако исто за земљу везане као и биље, па и расплођавају се тако.

Не само да сва три виша царства природе састављају исте оне стихије, које се налазе у њеном најнижем реду, него и међу мешавином појединих стихија нема нигде прекидности, него је свуда прелазак и скопчавање на начин верига. Ако се узима да азот дели животињу од биљке опет има и где које биљке, која већ и азота у себи захвата.

О органској снази.

78.

Непрекидност материјална нема данас противника својих. Али се прелаз најнижега реда у више редове гледао да порече тим што се снази одрекло оно што се за материју већ допустило било. Између првога царства природе и између свих осталих поставиле су се две супротне снаге, које су поништавале сваки прелаз њихов.

Од снаге неорганске одвојила се особита органска снага. То је снага, да од оних простих стихија саставља организме.

Контраст који се опажа између стихија земаљских, које стоје вечито у истоме стању, и између

организама који расту, цветају, вену и распадају се; контраст између минералскога развитка споља и између органскога унутрашњег развијања, и најпосле што вештина људска без природнога заметка не може да ствара организме, — све је то говорило у корист нове органске снаге.

79.

Али, кад би органска снага била заиста нека проста, особена снага, онда би она сама себе уништавала. Јер:

1. Пошто је органска снага једино снага сложаја неорганских стихија, то она пре тога сложаја за себе не би могла ни опстати.

2. Пошто проста снага може радити само у једном правцу, то и организам, као последак особене снаге а не састава из више обичних снага, не би могао у себи имати никакве криве линије.

3. Кад би над обичним снагама у организму било још какве прости снаге озго, онда би самосталност оних нижих снага морала бити потрвена. А појава сама казује, да се ово у организму не збива.

80.

Што пак хемија и физика нису кадре да од својих снага направе вештачки организме то не мора водити на претпоставку да има особите органске снаге. Баш су организми с тога и крштени овим именом, што се из своје рођене природе, из своје рођене потребе спајају и развијају, а нису направљени као машине.

81.

Са творачком природом срасле су њене најдубље тајне. Али је хемијска синтеза данас већ почела измамљивати из природе по гдекоју од отих тајана.

Већ особито понашање алкохола и етера не дају нам да их уврстимо заједно с другим минералним сложајима. А вештина их данас ипак прави од самих простих стихија.

Из алкохола и угљенога воденика излази бесконачан ред нових органских сложаја. И кад се синтеза масних тела удружи са синтезом органскога шећера, кадра је вештина да изведе милијунима нових телеса, која чине делове организмима.

О животној снази.

82.

Од разлике између органскога и неорганског света још већа изгледа разлика, на први поглед, између животиње и између света око ње.

С једне стране жив организам, који се сам миче, који сам собом управља, а с друге стране трпне стихије. С једне стране биће, које је ограничено у простору али које осећањем својим обухвата бесконачни свет, с друге стране стихије које су служиле сложају његовом, које се налазе опет на ново у мртвом пепелу његовом или у отровној атмосфери гробној.

Та разлика између сложаја животињског и између распадљивости његове назива се животом и смрћу и приписује се особитој простој снази животној.

83.

Али јединство просто, несложено у животне снаге потиरे појава гдекоје животиње, која има више особених средишта својих и која је кадра распасти се у неколико живих делова па у њима живети целовупним животом.

84.

Ко пак тражи да му се израчуна, колико ће пута птица с једне гране скочити на другу, тај ваља прво да израчуна колико пута на дан треба ветар да повије лишће на дрвећу.

Између једне и друге појаве нема никакве провале. Правилност снаге у главноме влада и у једној и у другој.

О душевној снази.

85.

Наука која пореди организме појединих животиња — компаративна анатомија — показује да је и човек халка од верига у реду животињском.

Та телесна сродност чавечија са животињом доводила је спиритуализам до презирања и мучења тела, а у његовој душевној снази тражише последњу пречагу која ће апсолутно одвојити човека од свега што је око њега.

86.

Замерају животињама што немају ума, што немају правних закона ни државе, немају вере, не-

мају комике, немају светске системе гледајући апсолутни свет...

Нека је све тако, опет остаје питање: колики је број људских душа које тога свега имају, и које све то разумеју и ако га имају?

Ако се узме, да при свем том што нема свега тога у ствари, да га има у клици, тиме се онда не мора поништавати сродност човечија са природом, јер оно, што као пуста клица може стајати у човеку, то може стајати као клица и у природи, која је шири појам од човека.

87.

С тога они, којима је стало било да са свим одрже провалу између човека и животиње, назваше животињу машином, аутоматом.

Али животиња није аутомат. То јој признајемо увек кадгод је учимо или је казимо, јер тим признајемо у њој осећање и памћење, а комбинација овога двога и чини управо прву појаву душевне снаге.

Животиња је подобна сама да бира, тим показује да уме разликовати — дакле да има разума.

У њој се већ појављују знаци душевне слободе према телу. Пас трпи умор и глад а не изневерава газду.

Искуство је пуно доказа о првобитној наличности душевнога живота у животиње са животом који се у човеку јавља. И као год што код човека према особинама његовим долазе и са свим нове, особите модификације, тако исто и код животиња разликује

се појава душевна врло јако према телесној организацији, према начину живота и према окоolini својој.

Непрекидност снаге.

88.

Као што једна материја пролази кроз сва четири царства природе тако пролази и једна иста снага.

Снага заиста има и може имати особине нове у новим приликама, у новим сложајима. Али она увек остаје само модификација оне исте једне исконске енергије, резултат само новог покрета, нових прилика.

89.

Што год је снага виша то је мање проста, то је све сложенија, и по томе се већма приближује изразу највише хармоније, те преноси један исти закон на целокупну природу.

Ч о в е к.

90.

Највиша снага природина добија у човеку свој израз. Ту наилази унутрашњост на саму себе, ту снага у науци долази до саме себе.

Човек као човек пролази заиста све ступње природнога живота.

Он је био материја у клици својој.

Привезан за мајку своју живео је животом биљним.

Као дете пролази најглавније ступње животињске.

А као човек стоји узвишен над животом своје земље, овога трунка у вериги светова.

91.

Чим је човечија снага — снага сложена и чим је човек део природе, тим он не може бити ни апсолутно биће, ни бог.

Али, како су сва царства земаљска у њему као у средокраћу, то је он природни а не наметнути изабраник на земљи, највиши развитак и живот њезин, цвет њезин.

Тим долази и на човека један део апсолутности и божанства, које опажамо кад погледамо на почетак јестаства и на његово јединство.

92.

Како пак унутрашњост наилази на себе тек у човеку, и како је унутрашњост човечија израз унутрашњости природине, то идући да испитујемо природу морамо доћи к човеку.

А пут нам је већ у пола готов, што знамо да све спољашње прилике и сви закони, које смо на природи познали, имају да светле и при испитивању човека као једнога дела природе.

ПРВИ ДЕО (ПЛАН)

ПРВИ ПОГЛЕД

Ма како да су јачи снаге у организму,

како да се одликују од осталих, да имају

личности између себе, а негових, али

не је микроскоп, него да се види уопште,

како се све ово утврдило у својим основне форме.

Та је основна форма једног простог. Покида там-

највише, али не да се види, него да се види.

ДРУГИ ОДСЕК.

О О С Е Ћ А Њ У.

93.

У излагању осећања као човечије снаге ваља нам најпре знати саставке организма и целину његову, па онда погледати на израз те целине. Кад тако изложимо човечије градиво онда нам ваља одредити како стоје поједине радње телесне према унутрашњости човечијој. На том ће се природно оснивати свеза осећања међу собом, а из ове ће изаћи на видело савршен, потпун организам човечији.

По овоме у првом погледу на осећање биће реч о саставцима организма, целини њиховој и о изразу њиховом.

У другом погледу, како стоје поједине радње телесне према осећању.

У трећем, како стоје осећања међу собом, какве су опште црте осећања и најпосле какав је потпуни организам.

ПРВИ ПОГЛЕД.

СТРАНА ПРВА.

САСТАВЦИ ОРГАНИЗМА.

Градиво.

94.

Нема ни једне животиње која би била саграђена само од једнога вештаства. Најмање их треба три: једно азотно, друго безазотно а треће земљано. Од свих животиња у човека је сложај градива најразличнији.

Око 14. стихија чине човека. Те су стихије: кисеоник, воденик, азот, угљеник; даље сумпор, фосфор, флуор, хлор; најпосле сода, поташа, калција, магнезија, силиција, гвожђе.

Ове стихије не налазе се за себе у организму него само у различном сложају.

Тројак је тај сложај. Прво, сложај неоргански — као вода, амонијак, разне киселине и сложаји њихови са земљама. Друго, сложај органски безазотни — као шећери и масти. Треће, сложаји органски азотни — као албумин, фибрин и т. д.

Ово градиво претпоставља већ и потребне спољашње прилике, као ваздух, влагу, храну, топлоту, светлост и т. д.

Први цртеж (план).

96.

Ма како да су различни сложаји у организму, тако да се обичноме оку чини немогућно да нађе наличности између појединих делова његових, опет нас је микроскоп мало по мало огледима уверио, да се све ово утврдило од једне исте основне форме.

Та је основна форма врло проста. Гомилица тамних зрнаца, обливена течношћу, која је од остале околине одвојена нежним мехуром.

То се зове органска ћелијица или клетка.

97.

Сваки део ове клетке подобан је за промењивање. Из сваке тачкице може се на једну или на другу страну начинити нов облик и то свакојаким начином.

Из тих клетака излазе ткања: мишићна, нервна и коштана, поред стихија које се још одржавају у организму у стању простих клетака.

98.

Клетка је већ по себи жива индивидуа или она носи у себи клицу за индивидуу.

Што је организам савршенији то и клетке бивају различније. А њихова радња различна је по различним стихијама од којих су састављене. Функције клетака мењају се, расту и распадају се, рађају се и умиру, све са променом стихија својих.

Како стихије остају свуда једне исте, то оно

што је особито у клетци само је начин на који је распоређена. Али тај начин не стоји противан обичним хемијским сложајима. Оно што нам се на клетци особито чини то је начин радње њезине, и опет се та радња не разликује од оне коју учи физика у неорганском свету.

99.

Цела је особитост у томе, што су у најмањем простору збијени најразличнији сложаји стихија, што је свака ћелијца огњиште најживље радљивости и најразличнијег сложаја и што она производи тиме учине, који се иначе, без оваких прилика, наравно не могу наћи нигде у природи.

У клетци се показује величаствена простота природе, која од најмањих почетака обичне снаге, снаге која у градиву њеном живи, изводи најсложеније учине.

100.

Ко пак хоће да тражи ко је творац овога пртежа, тај ваља да иде на сами почетак јестаства, па да тражи, ко је творац материје, снаге и покрета, јер ово троје ради по законима који су у њему, који нити су изван њега, нити се могу одвојити од њега.

Ж И В О Т.

101.

Са постањем ћелијце постаје и живот. Док се год ћелијца одржава у своме начину и у својој радњи дотле живи.

Ма колико дакле да је појава органскога живота засебна и особита, опет није изузета од закона физичких и хемијских.

Закон узрочности влада тако исто у органскоме свету као год у неорганскоме.

По томе живот органски као снага није никако „безузрочни“ узрок него је резултат живота неорганскога.

Иначе буђење и престајање живота не би могло имати никаква смисла.

102.

Радња живота не може бити друкчија него механична. Наравно, да живот и механика нису једно исто, јер је механика само начин на који се живот појављује. Али како је свако тело већ од искона кадро за органски живот, то живот онда не постаје ништа друго него особити начин покрета каквог сложеног тела, које је кадро по спољашњем надражају да се креће од себе из нутра.

Јављање телеснога живота.

103.

Тело се може назвати органском ћелијом, сложеном из мноштва других простијих ћелија. У зачетку своје тело носи на себи облик једноставне ћелије, која има у себи клицу за највећу различност и која сву ту различност развија својим рођеним покретом.

104.

Први орган који се у тој ћелији слободно покрене, дакле који даје први знак живота телеснога, то је срце.

Срце показује радљивост своју и пре потпунога постања свога, што ни један други орган не чини.

Као што је његов први покрет био знак живота тако је његов последњи удар извешан знак смрти. Само док срце живи још се живот телу повратити може.

Срце је у почетку као мала пегица и покрет му је редак и неприметан. После носи помоћу жила својих градиво које је потребно за творење тела, и развијајући тело развија и само себе.

105.

У зачетку се срце јавља као мехурић који се неприметно скупља, — а у наливњака тако и остаје.

Али после се овај мехурић дуљи и бије брзо; доњи део прима у себе течност и изгледа као кесица, а горњи постаје већ предња клет, — тако остаје срце у риба.

За тим добија срце још и трећи раздео, и — ту се зауставља у водоземаца.

Најпосле му се развија и четврти раздео, — тиме је доготовљено срце птица и сисаваца.

Од овакога развијања тела у човеку излази на видело мисао, да свака виша животиња пролази у променама свога зачетка ступње организама оних животиња које су ниже од ње.

Деоба рада животнога.

106.

Што је год виши организам то се различне радње, које се у њему врше, све већма одељују једна од друге.

Тројак је главни посао, који организам по природи својој има да врши.

Први је посао у кући својој, који је посао на одржање и развитак организму. Други је посао према спољашњем свету, који свет једино даје материјала за живот и одржавање. Трећи је посао помешан и у први и у други, он је жижа њихова и свеза између свију појединих радња у организму.

107.

По томе се и радње органске, у најширем смислу, могу поделити: на основне радње, на представничке радње и на радњу свезе.

Основне радње јесу поглавито: храњење, дисање, крвоток и прерађање.

Представничке радње јесу: покретање, пипање, кушање, мирисање, чување и виђење.

Целокупној радњи, која везује ове поједине радње, служе поглавито: мозак, са деобом на велики мозак, мали мозак и на средину, у којој је гомила појединих делова мозга; даље дванаестори живци великога мозга и средине, за тим система кичмене мождине, па онда система пневмогастрична симпатична и т. д.

СТРАНА ДРУГА.

ЦЕЛИНА ОРГАНИЗМА.**Узајмица међу органским радњама.**

108.

Као што је наука о целокупној философији прошла тројаке мене тако се и поглед њезин на радњу појединих функција у организму појављиваше у три особита правца.

Прво је био правац изјашњавања апсолутнога у живим сликама. Док дух људски не беше још научно изображен немаше у њему моћнијега нагона од онога да поставља појавама узроке у живој слици каквој.

Тако се на ливадама јављала Флора и Дафна, у ветровима Еоли, у гromу Зевс и т. д.

У организмима пак узимала се нека „пневма“, која је распростирала по њему урођену ватру (Хипократ). Иза тога дође владалац неки по имену „Археј“ (Парацелсије). Овај сада добије министре своје у множини нижих духова (Фан Хелмонт). Затим свака болест постаде нека ђаволска особа (Шенлајнова школа). Између духа и тела дође још неки „енормон“ (Берхаве), и т. д.

109.

Кад се пред науком распрскоше ове чудновате снаге и особе, нестаде и јединства међу поједи-

ним радњама организма, јединства, које подржаваху оне слике.

То је други период, који је учинио најзнатнија откривења у радњи организма, али тај је период само разлучавао а није тражио свезе, није спајао.

110.

Тек се данас раздвојене гране организма опет свезују. Оне теку заједно, оне се укрштавају, боре се међу собом — па из тога излази покрет, који животне појаве претвара у струју непрестаног бивања и престајања. Свуда су свезе између појава животних, свуда многострукост чињеница, свуда склад радње.

Из узрочног везива, из утицаја сваке врсте и из свеза, које су поникле из природе самих делова, издиже се узајмица и јединство живота.

О френологији.

111.

Кад јединство живота би већ научно постављено, кад би сведено на радњу живаца као на радњу свеза, и тада то јединство би порицано у унутрашњој појави својој.

Што опажамо да се при различним појавама живота надражују различне стране мозга, — даље, да је гдекоји човек врло вешт за неку ствар а за другу није и да се у некој радњи уморени мозак другом неком радњом опет оживљава, из тога изводи френологија, да у највишој појави унутраш-

њего живота има неких 27 разних исконских моћи, да свака ова моћ има за себе своје осећање, своју свест, своје уображење и свој разум. (Гал.). А по овоме шта би било у унутрашњости човечијој? Ништа мање, до 27 различних осећања, 27 свести, 27 уображења и разума!

Свака особина осећања и воље постајала је у френологији особита, слободна моћ. А свака таква моћ имала је у мозгу свој особити орган. И сам развитак тих различних органа могао се познати по површини мозга и по површини главе...

112.

Али тим би се с једне стране прекинула свака заједница основних радња органских с мозгом, прекинуо би се тицај ових телесних радња у стања мозга.

С друге стране прекинула би се узајмица организма са спољашњим приликама око њега, јер поједина стања човечија не би била модификације унутрашњости његове по спољашним утицајима него би биле последице само више или мање развијенога материјалног органа у мозгу.

Најпосле бисмо у место једнога општег израза унутрашњег живота добили 27 различних делова. И саме једноставне моћи које бисмо тиме добили баш би саме собом поништавале јединство, јер се никако не би могле довести на једну општу полазну тачку.

Френологија остаје дакле као последњи изданак средњег периода гледајући на организам — периода раздвајања.

Унутрашњост сама пред собом.

113.

Људско је тело део природе. Људска је снага зрак природне снаге. У човеку је дакле наука људска дошла до мете, где унутрашњост природе не гледа више с поља него је гледа сама у себи.

114.

И кад тако погледамо у унутрашњост своју, кад оставимо све промене које спољашњост у њој чини, онда нам се унутрашњост јавља као чиста осетљивост.

Осетљивост није ништа друго него јављање телеснога живота и то јављање себи самоме, она је унутрашњост тела, снага телесна у рођеноме изразу своме, — дакле је особа природна и предмет природни у једној истој јединици.

О нематеријалној материји.

115.

Јединство ове унутрашњости, јединство осетљивости, то је појава, коју покрај свију различности у организму сваки човек опажа сам у себи, јер опажа себе самога у току животних појава као једну продужену целину.

116.

С тога наступају за науку ова питања:

1. Где је тај једноставни спој у мозгу, где је

тај сплет жилица у једну једину крајњу тачку, у којој би све појаве прикупљале се у апсолутно јединство као у каквој средокраћи? Паралелограм од снага може само тако радити ако има овакве једне тачке, којој ће те снаге средњи свој покрет саопштавати.

2. Ако се узме да сваки делић таласајући се саопштава утиске своје свима другима, онда камо јединства у тим покретима? Особина је свију таласа да су шири и тиши што су год даљи, те би по томе сваки делић осећао другчије стање.

3. Ако је пак између свију делова један тако згодно смештен да он сам чини жижу унутрашњег живота, онда тај недељиви део престаје већ бити материја, јер је овој дељивост управо главна особина...

Већом страном и данас још психолози мисле, да је згодније узети у науку претпоставку ову о недељивом вештаству (супстанцији), о нематеријалној материји, него ли старати се, да се одговара на питања која су овде предложена.

М о з а к.

117.

Онима који се задовољавају са претпоставком нове нематеријалне материје мозак нема велике вредности, јер он је њима само слепо оруђе, које врши вољу онога једног вештаства, које нема никакве сродности са телесним светом.

За нас пак, који хоћемо да покушамо да одговарамо на питања, изучавање мозга постаје врло важно.

118.

А, СВЕЗЕ МЕЂУ ДЕЛОВИМА.

Велики се мозак почиње од простих жилица које чине купу. Оне одатле иду кроз варолов мост, оптичне слојеве и цртаста тела у белу материју можданих вијуга.

Мали мозак полази из конопчастих тела, пролази тела ресаста и завршује се у листићима својим.

У средини мозга има четири затоке као чекмечета, која се узајмице састају. Ту спаја течност нека продужену мождину, (лице) великог мозга и мали мозак.

Једна грана продужене мождине прекршта се а друга иде даље у истоме правцу. Од отих грана постају сва оруђа живаца.

У малога мозга има 6 кракова. Горњи чине четворогубе квржице, средњи чине мост варолов, који саставља оба мозга, а доњи чине конопчаста тела, која састављају мали мозак са продуженом мождином.

Жуљевита тела састављају опет обе полусфере и т. д.

119.

Б, РАДЊА РАЗЛИЧНИХ ДЕЛОВА.

Мозак велики преноси повреду своју и на мали мозак. А мали не преноси на велики.

Само је велики мозак израз унутрашњег живота према спољашњим надражајима.

Мали мозак уређује само покрет.

Још неки мисле да и слојеви оптични и четворогубе квржице одређују особите засебне покрете.

А тако названи чвор животни у продуженој моздини управља механизмом дисања, и т. д.

120.

В, МАСА МОЖДАНА У ОПШТЕ.

Мерењем више мозга може се од прилике видети, да је средња тежина мозга у човеку 3 — 4 фунте, да је мозак женски у опште лакши, да је код одличних људи и маса моздана развијенија и да мозак код блесана (идиота) нема више од 1—2 фунте.

121.

А према целоме телу човечијем стоји мозак као 1 : 30. У делфина пак, који имају врло много мозга, стоји мозак према осталоме телу само као 1 : 100.

122.

Г, РАЗВИЈАЊЕ МОЗГА.

Троје има што нарочито показује разни ступањ развита мозданог код различне животиње. Прво је богатство вијуга у полусферама. Друго је број ченова у свакој полусфери. Треће је простирање полусфере с преда на зад.

Глодари немају вијуга, преживари већ имају нешто, дебелокоже имају више, и тако све више до мајмуна и до човека.

Полусфера у глодара има само један чен, преживари имају два, дебелокоже три, и све више тако до човека.

Код глодара полусфере не покривају четворогубе квржице, код преживара покривају их, код дебелокожа доспевају до малог мозга, код мајмуна покривају део малог мозга, код оранга покривају га целог, а код човека прелазе и иза њега.

123.

Код сисаваца надвлађују полусфере. Код птица мали мозак. Код риба четворогубе квржице.

Па се сисавац и одликује разумом. Птица покретом. Риба тврдоћом свога живота.

124.

Што се тиче енергије моздане ваља још споменути, да код деце и мозак тек после 6 — 8 недеља добија услове који га чине подобним да ради.

Та се енергија развија све више и више док са старошћу не почне и сахнути.

СТРАНА ТРЕЋА.

ОСЕТЉИВОСТ У МЕХАНИЗМУ СВОМЕ.

Особине осетљивости.

125.

Из неколико само наговештаја о стању мозга види се да у њему заиста има јединства, али да је његово јединство само јединство свѣза, дакле

сложено јединство; даље да мозак није ништава маса према којој смо немарни, него да је најуметнији део тела, и да поједини анатомски делови његови имају своје означене карактере.

126.

У једном од мозданих делова и то у великоме мозгу усредокрађује се унутрашњост животних појава, а ту унутрашњост зовемо осетљивошћу.

Дакле жижа унутрашњих појава налази се заиста онде где се налази жижа телесна свију основних свеза и представничких радова телесних.

Ово саглашавање гони нас да мало дубље погледамо у јединство животињске осетљивости. Па кад знамо да има тренутака где ове осетљивости нестаје, где дакле нестаје нас самих као особе, онда тиме и за науку престаје потреба да узима органску осетљивост као просту силу изван материје. Иначе се никад не би могло прекинути, јесмо ли та проста сила „ми“, или смо „ми“ тек само „оруђе“ којим у рођеној особи својој долазимо до себе!

127.

Као што је тежење у природи под именом „тежине“ најпростија снага и из себе развија све више снаге, тако је исто и осетљивост најпростији израз снаге у себи самој и из ње се изводе даље све душевне снаге. Али осетљивост у бесконачним деловима природе тако је бесконачно мала, да ишчезава као што ишчезава тежина трунића који лете по зраку.

Кад сваки камен има снаге у себи и кад је снага та као и у човеку иста, онда је снага и у себи иста, то јест осетљивост. Али је осетљивост овде само израз бесконачно малих делића, она ишчезава у бесконачности тој, па тек почиње код органских тела, која су се од земље одвојила, чији делови тичу један у други, код којих је једна целина, једно их држи.

С тога се тек код оваквих организама каже да „осећају“.

Тек кад се билијуни разних делића састану у једну заједницу, онда се и осетљивост појављује бурно и тим бурније што више тичу једни делићи у друге.

128.

У томе је цела сложеност органске осетљивости. Сложеност је дакле у носиоцу њезином као и код сваке друге снаге. А она сама у себи остаје опет првобитна снага унутрашњости телесне и ма како био разнострук носилац њезин, опет, дотле док је он у радњи, снага остаје увек једна, као што је природа сваке снаге.

По овоме питање о недељивоме материјалном седишту осетљивости нема више никаква смисла. Снага остаје увек једна, јер покрет чини јединство њезино, и само кад поједини делови престану радити једни с другим, тада и опште снаге нестаје између њих.

129.

А што покрети не долазе различно на разне тачке, то стоји једно до суптилности и продужено-

сти нервних кончића, а друго и до тога што не чини модификацију осетљивости јачина покрета него начин покрета. Претпоставка нематеријалне материје не би то собом ни мало савлађивала, јер ни она сама не би могла знати, чији покрет од суседних делића ваља да усвоји!

Да пак без покрета нема осетљивости органске то је очевидно отуда што само покрет доводи у свезу поједине делиће организма.

130.

Осетљивост дакле нити је само материја нити је нематеријална супстанција. Она је, гледајући на предмет, начин радљивости материјалне, израз првобитне снаге њезине, унутрашњости њезине.

У осетљивости тек видимо јасно, како је потребно било одвојити снагу и материју, једну од друге, у појави својој.

Осетљивост као првобитна снага не само што је у језгру своме бесмртна и божанствена, него је и једина појава у којој се појављује језгро јестаства целокупнога, апсолутнога.

О с е ћ а ј и.

131.

Разни живци дају разне облике осетљивости. А осетљивост у појединој појави својој, у одређеном облику своме постаје о с е ћ а ј. Живци су подобни давати ове разне облике осетљивости нешто с тога што имају разво место своје у мозгу, нешто с тога

што су постали под разним утицајем појединих оруђа, а можда и с тога што имају у себи различну еластичност.

132.

По самој природи свакога живог тела и у механизму радње мождане троје мора бити:

Прво надражаји, који долазе с поља, пролазе као покрет кроз живце и иду у мозак.

Друго, мозак прима у кућу своју те покрете као утиске, где они — ако имају снаге — постају осећајима,

Треће, мозак одговара покретом својим на оно место које је надражено и односи тако осећај свој к оним деловима који су били надражени.

С тога се и живци и мозак деле у две масе, које су у најтешњој свези међу собом и од којих једна носи покрет у жижу осетљивости (сива) а друга одговара телесним покретом на сваки осећај (бела).

133.

Најпосле ваља споменути, да опет по природи свакога тела, дрхтавина која се производи надражајем у мозгу не ишчезава, него остаје и одређује садржај осећању, док је год друга нова дрхтавина не надјача.

ОСНОВНЕ РАДЊЕ ОРГАНСКЕ.**Х р а њ е њ е.**

134.

Најнижи од свих радова у организму рад је храњења. Али што је најматеријалнији тим је најпотребнији, управо је основа свима другима.

Храњење накнађа двоје: понављање сажежених делова у топлоти, и понављање истрошених делова у покрету. Ако је храњење непотпуно то и организам бива непотпун па гине.

135.

Храњење се врши варењем органскога материјала, а варење то бива помоћу хемизма. Али у произвођење средстава хемијских, као шећера у јетри или течности жучне или пепсина у желуцу тиче нервена система и ако их она сама из себе не изводи.

То бива механичким начином — помоћу управљања сокова у разним жлездама.

Жлезде су подложне тицају двојих нервених система: системе симпатичне и системе живаца који из мозга полазе (церебро-спиналне).

Симпатична мрежа врши посао утишача. Кад се она надражи онда се жлезде скупљају. Ово скупљање пречи крвоток — утишава га. Кад се пак надраже живци који управо из мозга полазе онда се жлезде шире.

Чим се дакле пресече тицај симпатичне мреже или се онај други живац надражи, одмах крв појуре јаче у све жлезде, а хемична се средства одмах јаче стварају.

136.

Отуда представа о јелима пробуђује „зазубице“ и прохтев. И друштво, околина и ваздух чине своје при лучењу сока за варење.

А кад сокови појуре силно као у узбуђењу, у гневу, онда се ремети равнотежа, сокови се разливају, храњење пати и прелази лако у болест.

Д и с а њ е.

137.

Увлачењем кисеоника у организам зажиже се топлота у крви, крв се попуњује и чисти, те тако одржава животу радљивост.

Тек дисањем постаје храна подобна да храни тело и да оживљава удове. Чим нестане кисеоника и тело гине од часа. Човек затворен у месту од 2129 литара ваздуха истроши сав кисеоник за 24 сахата.

Има дисања на плућу и на кожу. У оба случаја избацује непотребне делове којима је језгро истрошено.

Што је организам чвршћи и независнији то му је и дисање ређе. Код деце је у почетку 44 пута, а код људи 16 пута у минути.

Дисање је увек израз целокупнога стања у организму. При сваком расположењу бива и оно друкчије.

Али и са своје стране чим стане дисање, те оксидисана крв не може да долази у мозак, то мало по мало па престане и осетљивост.

Осим тога с дисањем стоји у свези и спољашњи покрет мозга. Скупљање прсију тера венозну крв у мозак, и тим се овај издиже.

С друге опет стране зна се једно место у продуженој мождини, где треба засећи само једну црту од $2\frac{1}{2}$ милиметра у дубину, па цео организам дисања престаје од часа. То су место неки звали „чвор животни.“

Као што пуноћа пластичне хране буди мишиће на кретање, тако и пуноћа респиративне хране пробуђује све више дисања.

Бурније дисање при уживању и при покретању долази као потреба тек посредно, од јачега покрета крви. У првом случају тај покрет долази од срца које је узбудио мозак. У другом случају долази од покрета свега тела. Како и сам покрет развија топлоту и то све већу што је више респиративних стихија у телу, а топлота и сама шири крвне судове у којима се крв покреће од покрета телеснога, то ће дисање у оваком стању постајати бретање.

Код спавања на против нема покретања да буди топлоту, осим тога престаје и тицај мозга који управља покретом прсију, те човек почиње да шиче или да рче.

Или ако је мозак тако слабо узбуђен да се крв утиша, онда се на то јавља протезање које од дисања чини зевање.

А кад је надражај мозга такав да тело концентрише и груди стеже, онда дисање постаје уздах. Уздах „од срца“ упућује нас већ да погледамо на радњу срца и његове особине.

Крвоток.

140.

Анатому је срце само мишић. Физиологу је оно покретна машина која крв усисава и гони је даље. А психологу је оно најважнији орган који изражава осећање.

Кад се зна, да без многоструке свезе делића и без покрета нема ни осећаја, кад се зна да срце једним ударом својим покреће преко 60 билијуна органских ћелијаца, које се у крви купају, и кад се зна да је срце једино које се не мори у покрету, онда је врло природно што срце тако много значи за осетљивост.

141.

Помоћу пневногастричних живаца везује се срце са мозгом.

Док ови живци у мозгу нису узбуђени дотле срце бије редовно. Чим се они узбуде одмах срце застане. Ако је надражај био слаб срце застане неприметно, па одмах за тим почне лупати брже и јаче. Ако ли је надражај био јак срце се враћа тек полако к покрету своме, или се никако више и не повраћа.

142.

По нашој теорији покрета ми можемо јасно поумити откуда овај учин, који изгледа као нека чудноватост у организму. Је ли нам срце први орган који има свој самосталан покрет и је ли радња живаца такође покрет, то је очевидно, чим се један покрет промени, да ће се у радњи својој пореметити и други и то тим дуже, што нови покрет од оног старог буде већма одступао и што је мање кадар да се с њим измири.

143.

Из те нехармоније покрета излази расцепљеност која се каткад у срцу осећа.

Отуда долази и оно што се зове истинитост срца, јер надражаја његова нема докле мозак не буде заиста узбуђен.

144.

А тицање срца у мозак црта се у црвенилу или бледилу лица, у томе, да ли му шаље више крви или је зауставља. У првом случају је осећај ексцентричан, а у другоме концентричан.

Тако покрет срца производи у мозгу све ступње од несвести па до узбуђења.

СТРАНА ДРУГА.

ПРЕДСТАВНИЧКЕ РАДЊЕ.**Покретање.**

145.

Некада су покрете приписивали тајанственим узроцима. Данас се зна, да они постају скупљањем и дуљењем особитог ткања које се зове мишићно ткање.

Овом органском радњом може човек осетити тежину спољашњих предмета. А може је осетити по множини усиљавања које троши на одржање мишића у своме затегнутом стању.

Само овом радњом бива да може човек ходити и да је у равнотежи. Овим оруђем може имати и осећај удаљености. А може га имати тим, што осетљиви живци, који се у мишићима налазе, верно доносе осетљивости сваку промену мишићнога положаја при опажању каквога предмета.

146.

Материја мишићна појављује се у два облика: у цртастим и у глатким жилицама. Први мишић при надражају живца скупља се са особитом брзином и отпушта се исто тако брзо. Глатки мишић на против скупља се полагано, оклевајући. Неки мишићи имају жилице од обе ове врсте, на прилику срце.

147.

Покретни живац има у себи надражај који преноси на мишиће, али ови имају сами у себи снагу да се грче и независно од нервнога тичања.

Хемијска и електрична средства кадра су и без живаца произвести покрет мишића. Али са сваким радом електрицитета долази тек по једно засебно дрмање. Тек када дође читав ред дрмања узасопце онда се и мишић стално грчи. За овај појав потребно је 32—35. дрхтавина у секунди.

Ако се мишић подржава дуго у дрмању он се умори и онда престаје у њему снага грчења.

148.

Мишићно ткање има у себи неку материју која се троши у грчењу његовом. А како се, с малим изузетком, поједини делови хране само за време покоја, то са трошењем овог материјала и умор мишића постаје врло природна ствар.

На овоме се оснива свеза међу храном и међу радном снагом.

149.

Особитост пак у раду покретних живаца по свој прилици је у томе, што осетљиви живци излазе из тела те тако изражавају његово стање, а струја покретних живаца полази из средине осетљиве жиже па се даље у мишиће разграђава. Тако ова последња струја бива само израз и одбој утисака можданих.

Осећаји се обично одмах цртају у мишићима на телу, или производе и бурна кретања као у игрању.

Пипање.

150.

Радња пипања разликује се од радње покретања што су главни живци при пипању живци осетљиви, а не живци покретни, даље што је пипању оруђе кожа а не мишић.

Овом радњом кадар је човек да осети покрет спољашњих предмета, површину њихову и температуру њихову.

У покрету према спољашњости пипање тражи температуру која се слаже са унутрашњошћу и тражи тела којих дотицање неће вређати организам.

151.

Површина се осећа кад се непосредно дотакну какво спољашње тело и кожа; испод коже се налазе брадавице осетљивих живаца који надражај односе мозгу. Где има највише завршетака од живаца ту је и пипање најсуптилније.

А у осећају температуре кожа је средина у којој се бори и изједначује температура каквога дела телеснога са температуром изван њега.

Кушање.

152.

Ова је радња представник храђења. С тога је готово увек веран тумач стања његова.

Докле год се кушање вештачки не исквари дотле ваљано бира све што каквоме организму треба за храну.

153.

Његова радња бива непосредно као и код пи-пања. Али се овде осетљивост ограничава само на божицу уста и језика и не бива само простим до-тицањем него хемијским процесом. У ту хемијску радњу тичу исто онако система симпатична и си-стема церебро-спинална као год и код варења.

Мирисање.

154.

Као што је кушање представник храњења тако је мирисање тумач дисања.

И мирисање бива хемијском радњом спољашњих тела са божицом, али не са божицом уста, него са носном, и не непосредно него помоћу сићушних де-лића који ветре из појединих тела те тако из да-љине допиру до носа.

155.

Мирисање може негативно да попуни кушање. Што смрди оно обично не ваља ни за храњење. Али главни је посао мирисању испитивање ваздуха је ли за дисање или није.

Надражај носа тиче много у дисање. Тако бива у кихању, у повраћају из несвестице мирисањем, и т. д.

Чувење.

156.

Чувење могло би се назвати представником це-локупнога покрета телесног.

Звуци највише раде са покретом у опште, дакле и са покретом срца. Они приправљају управо тело за свачији приближај и поглавито га приљубљују ономе што има сродне унутрашње покрете.

Посао је чувења дакле да казује унутрашњи покрет спољашњег света.

157.

То бива таласањем ваздуха, који се одбија на вештачкоме оруђу уха и који помоћу живца за чувење буди осећаје.

Чувење тако је већ савршена радња, да најразличнији звуци сви засебице долазе до осећаја, па се ту спајају у једину снагу. Тим можемо да разликујемо звукове који долазе у исто време.

158.

Као што се сваки расположејај организма исказује у разним звуцима, тако и прости звуци у покрету своме могу дати најразличнији расположејај целоме организму.

Виђење.

159.

Радња која све остале попуњава и која их вежује у једну једину зове се виђење. Управо је поглавити посао његов да казује облик удаљених предмета, којих нам унутрашњост казује чувење.

Овде осећање органско долази до највишега ступња, јер осећајући само себе у тицању спољашњег света осећа и спољашњост његову, односи га

изван себе к правом месту његовом и одржава сvezу своје особе са најудаљенијим световима небеским. Хармонијски осећаји чувења и виђења јесу највиши осећаји, јер овде није само покрет свога тела и непосредне околине што осећамо, него осећамо покрет целог света, живимо целокупним животом његовим.

160.

Као што се чувење врши тицањем таласа ваздушних у оруђе чувења, тако се и виђење врши тицањем таласа етерских у оруђе виђења, у око, које је још уметније развијено него ухо.

У очима се верно црта израз унутрашњости особе какве. А у њима и има највише различних живаца, који с мозгом долазе у присну сvezу.

161.

Што два ока има тим се добија пластичност у гледању, предмет сваки излази одвојен. А што се двоструко предмети не виде, то је с тога што се живци очију укрштавају, као што и цео мозак има две једнаке поле које се у средњим деловима са-стају.

162.

Што се пак мисли, да ми изврнуто не гледамо предмете с тога што надражај у самој ствари „односимо“ опет на старо место, то није истина. Правац и место предмета казују очни мишићи, казују покрети њихови, а утиска у осећању и нема правог или кривога или изврнутог!

ОРГАНСКЕ РАДЊЕ У РАЗВИТКУ СВОМЕ.**Развијање појединих радња.**

163.

Вежбањем и узајмицом могу се радње органске јако развијати, а често и заступити једна другу.

На покретању се опажа вежбање нај јасније. Пипање је кадро изоштравањем заступити виђење. Кушање и мирисање увек су у узајамности. А нарочито је у свези једно с другим чување и виђење.

Тако је и са основним радњама. Једна другу помаже или убија: храњење стоји у свези са дисањем, дисање са крвотоком и т. д.

Ко се глух роди обично је и нем, и тад му виђење помаже да искаже унутрашњост своју. А чим виђење престане одмах се јако почне развијати чување.

164.

Слепу човеку треба највише спољашњег света, с тога се свачему приљубљује и све радо тражи. Глухоме пак ишчезавају унутрашње разлике спољашњег света, све му се чини чудновато, с тога обично мрзи на све и бега у себе.

165.

А што нас послови органски у брзој радњи обмањују те држимо да надражаја има и онде где га већ нема, то све не показује само субјективност људску у осећајима, него то казује продужавање

утисака, одржавање надражаја, казује вечитост снаге — казује, да покрет ради стално са масом можданом, а да не ишчезава одмах у њојзи.

Прерађање.

166.

Између основних и представничких радња органичких долази прерађање.

Што се прерађање јавља као производ телесне организације, за то иде међу основне радње. А што не служи к одржавању особе него к одржању рода, с тога долази у представничке радње.

Ова се функција развија најпослед. И тек с њезиним развитком долази човек до потпунога развитка свог.

Живци ове функције полазе из средишта генито-спиналног, које стоји у кичменој мождини, у пределу лумбалном. Али они тако исто казују мозгу стање своје, као што су и сами одјек расположења можданог.

167.

Будући да се ова особина телесна последња развија то је природно да са развијањем њезиним долази у организам нека потпуност, јавља се осећање целокупности, које свуда тражи само савршенство, које се развија у хармонији осталих радња а које често и своју рођену целокупност гледа у свима појавама светским.

Овај осећај долази тек у друштвеном животу као права љубав и као друштвена свеза. А овде

није још ништа друго до само лични осећај поједине органске радње.

168.

Верига природних појава и хармонија природе у овом се појаву најјасније огледа, овде највећа целокупност у организму и највећи осећај засебности и јединства постаје у ствари тежењем да се уништи та засебност, да се прероди у другу особу, која за себе особени живот започиње и продужава.

ТРЕЋИ ПОГЛЕД.

СТРАНА ПРВА.

КАКО СТОЈЕ ОСЕЋАЈИ МЕЂУ СОБОМ.

О с е ћ а њ е.

169.

Унутрашњост каквога тела пред собом и у себи, то је „осетливост“.

Осетљивост у облицима појединих телесних радња, то је „осећај“.

А осећај целокупнога стања телесног, осећај, који може приличити свима осећајима у једно, то се зове осећање.

Пријатност.

170.

Први израз који се целокупном осећању дати може јест пријатност.

По значењу саме речи — „при“ показује неко састављање, неку сљубљеност, а цела основа речи још у најстаријем језику значила је нешто мило.

По психологијском значењу своме пријатност значи слагање са целином органскога покрета, са целином органскога осећања.

Све оно дакле што потпомаже целокупно осећање, што ово прима к себи и прима као своје, све је то пријатно.

171.

У механизму осећања главан је израз хармонија.

Што су многостручнији делови осећања и што је више јединства у овој многострукости то је и осећање више, то је оно пријатније.

Пријатност и хармонија састају се дакле у једном истом појму.

Што поједини део осећања, то јест поједини осећај, већма одговара хармонији целине тим је пријатнији.

Што је пак нехармоничнији тим је и непријатнији.

Тежење за пријатношћу постаје тако тежењем на пуноћу живота и на јединство његово, дакле тежењем за сликом целокупнога јестаства.

П о т р е б е.

172.

Радње органске не бивају без губљења масе. Губљење ово производи надражај тако јак да он одјекује у целокупном организму и гони га да тражи предмете који ће подмирити тај губитак, или

да удеси радњу која ће одговарати овом садашњем стању.

То се зове нагон или потреба у првome значењу као посао основних радња.

173.

С друге пак стране стоје поједини представнички радови као захтеви најскладнијег начина за основно подмирење у целокупном организму.

То је нагон или потреба у ширем значењу као начин радње представничких оруђа.

Основне потребе.

174.

Хармонијско подмирење основних потреба производи код храњења ситост, код дисања свежину, код крвотока живост а код прерађања потпуност.

175.

Нехармоније пак може бити на два начина — или у ненамирењу појединих радова или у претоварењу њиховом.

У првом случају рађа се глад и жеђ код храњења, рађа се заптивеност код дисања, раздешеност код крвотока а заљубљеност и расцепљеност код прерађања.

У другом случају постаје у место ситости пресићеност, место свежине умор, место живост занос, а место потпуности мртвило.

Од оте нехармоније можемо се отклонити на два начина.

Или да изједначимо поједине радове са целокупношћу утицајем који чине представнички радови. Или да сведемо основне радове на једну меру, у једну засебну једнакост, негледајући на хармонију са представничким радовима.

Ово последње изједначење међу појединим радовима једне жиже може бити по томе, што сви основни радови стоје у узајамности, те утишавање једнога утишава и друго.

Оно је прво намирење позитивно и може се назвати у ж и в а њ е м.

А ово је последње негативно, повлачи се у се, уздржава се, и може се назвати прегоривањем.

Гледајући пак не на изједначење појединих радова према жижи својој, него како стоје основна и представничка жижа међу собом, налазимо, да је код ненамирења рад основних радња много живљи према одговору оних представничких. А у претоварености рад основних радња не може онолико да издржи колико му представничке радње наметну.

Позитивно изједначење дакле у оба случаја подизало би мањи рад онолико колико иште онај већи. Негативно пак сводило би и овај већи рад на ступањ онога мањег.

178.

А по што су основне радње оне које највише суде у потребама организма, а представничке удешавамо вољно према њима, то је позитивно изједначење у потребама ненамиреним лакше, него у претоварености коју нам представничке радње наметну, а негативно изједначење у претоварености је лакше, него уздржавање такво у потребама основним не намиреним.

Болест и здравље.

179.

Кад ни тицање представничких радова, ни повлачење у себе нису кадри да одрже склад организма онда се то стање зове болест.

А што више има склада у органским деловима то више има здравља.

У потребама основних радња здравље почиње борбу за напредак свој — и по томе је тежење к животу.

У претоварености здравље се брани противу болести која је близу — овде је дакле беганье од смрти.

180.

У негативном намирењу приближује се к хармонији најнижој али се удаљује од хармоније целокупне, приближује се к смрти. С тога се ово стање уздржавања зове трпљење.

У позитивном намирењу надмоћност је живота, упињање к раду — борење.

181.

Кад при свем скупљању у себе не буде ни најниже хармоније онда је већ почетак смртне владе, није више трпљење него је паћење.

А дође ли позитивно намирење већ до хармоније своје, онда је у овом тренутку уживање право, од борбе постаје победа.

Представничке потребе.

182.

Начини, на које се измирују поједине основне потребе, постају за себе потребама кад их погледамо у свези према целокупном осећању.

Тако се рађа код покретања потреба хода, вожења и играња, код пипања потреба топлоте, хладовине и глаткости, код кушања потреба сласти и зачина, код мирисања потреба свежег мириса, код чувења потреба звучне хармоније, код виђења потреба светлости и сенке.

183.

Ненамирене потребе ове буде осећаје досаде код покретања, хладноће (зиме) код пипања, блутавости код кушања, заптивености код чувења, а мрака код виђења.

Претоварене потребе ове буде осећаје умора код покретања, врућине код пипања, отужности код кушања, задаха код мирисања, хуке код чувења и засењености код виђења.

184.

Сваки осећај хармонијске потребе стоји према целокупноме осећању као жеља.

Осећаји претоварене потребе стоје према целокупноме осећању као одвратност.

185.

Позитивно намирење бива овде у присвојавању жељенога.

Позитивно ненамирење у губитку жељенога, у немогућности да га присвојимо.

Негативно намирење у одбијању свега и жељенога и одвратнога.

Негативно ненамирење у немогућности да одбијемо одвратно, у наметању одвратнога.

186.

Присвојавање жељенога рађа осећање радости. Немогућност да га присвојимо рађа осећање жалости.

Повлачење у себе одбијањем спољашњости, одбијањем и жељенога кад је с њиме скопчана друга нека одаратност рађа осећање блажности.

Кад се при свем повлачењу у себе намеће одвратност с поља онде се буди осећање огорчености.

ОБЛИЦИ ОСЕЋАЊА.**Полаз од целине.**

187.

Утисци остају стално у осећању. Њихови покрети дају садржаја осећању. А што их је више било то је потпунији општи расположеај осећања.

По томе сваки нови надражај у целокупноме осећању не мери се само по свези својој са садашњим тренутним радом појединих радња, него и са некадашњим утисцима који живе у мозгу.

188.

Ако ова целокупност осети какав нови надражај или какав знак који је у свези с нечим жељеним, онда ће таки знак будити у целини осећање чежње. А будиће осећање плашње ако је у свези с нечим одвратним, или жалосним.

189.

И у једном и у другом случају осећање даје извештај карактер целога организму.

У првом случају све је ексцентрично, све се окреће да дочека спољашњост. У другом случају све се концентрише, да би тако у највећем јединству и повучености дочекало непријатеља.

190.

Ако се умноже знаци за извесност онда од чежње већ постаје нада, а од плашње страх.

Буде ли још више знакова нада прелази у поуздање, а страх у ужас.

Најпосле при самом наступању знамените какве жеље и радости или одвратности и жалости долази с једне стране опојеност, а с друге несвест.

191.
У највишем ступњу своме долазе ексцентричност и концентричност на једну исту појаву.

Сувишно јурење крви у мозак опија осећање, а недолажење крви у мозак уништава осећање.

192.
Ако пак очекивање у чежњи и плашњи не буде испуњено онда се тим већма осећа провала, коју смо и нехотице тежили да испунимо оним прелазним, комбинованим осећањима. Промена покрета можданог одјекује сада бурније у срцу.

193.
Тако се при превареној чежњи рађа туга, а при превареној плашњи веселост.

При превареној нади и страху јавља се туга у бурном концентрисању живаца на лицу, у плачу. А веселост у живој ексцентричности спољашњих живаца, у смеху.

Буду ли пак поуздање и ужас преварени онда се така неочекиваност назива у првом случају несрећа, а у другоме срећа.

И опет правилност физичкога света није ни мало већа од правилности у овој замршености и дубини осећања. Чежња и плашња, нада и страх — који су преварама подложни — у ствари нису ништа друго него правилно закидање од бурности осећања коју бисмо имали неприправним доласком његовим. Тако ова осећања постају посредници који појаве живота заокругљавају и дају им мек прелазак и склад.

СТРАНА ТРЕЋА.

ОРГАНИЗАМ У ЦЕЛИНИ СВОЈОЈ.

Спавање.

Стање у коме живот организма траје, али у коме осећања нестаје, то стање не догађа се само на врху осећања у опојености и у несвести, него и у тихоме стању осећања догађа се обично сваке ноћи.

На спавање често је наука гледала као на неко чудо. Али је оно управо најјаснији доказ о истинитости и згодности целокупне теорије наше о осећању.

Покрет појединих удова исцрпљује их. Од ове исцрпљености долази престанак покрета, долази умор. С умором престаје она жива свеза између појединих делова органичких и само полагано раде они радови органички који се и код биљке налазе,

те тако накнађују исцрпљеност. А вако се органско осећање јавља тек у јединству свих делова, у покрету њиховом, то је лако поумити, да ослабљене свезе доводе одмах и губитак тога осећања.

Овако стање зове се спавање.

Није само исцрпљеност услов који доводи спавање. Сваки изостанак покрета у мозгу и свака отпуштеност делова телесних доводи спавање. С тога годе спавању ноћ и лежање, а дремеж нас напада и на врућини на којој бива отпуштеност.

Јаки покрети осећања могу спречити спавање, али само до некле. Исцрпљени мозак почиње трошењем тела а свршује се лудилом, ако му се на време не поврати покој.

197.

Кад се исцрпљеност опорави онда се организам буди сам од себе.

Продужавање даљег спавања сад не накнађује ништа више него само затупљује мозак нагомилавањем крви у њему, док се међу тим утишавањем основних и представничких радова затупљује цело тело.

198.

При спавању бива тихо гомилање крви у капиларним крвним судовима, нарочито у глави. У исцрпљености ово гомиљање попуњава природну отпуштеност исцрпљених судова. У спавању пак од лености нису судови отпуштени од себе него лено

кретање живаца не влада дисањем, те ово бива теже; не дражи жлезде да сокове луче, нити дражи мишиће на покретање. Тиме се утишава крвоток, а од овог утишања бива утрнуће. Тако се цело тело млитави при свем том што му исцрпљеност већ опорављена беше. Стање ово бива нарочито после пијанства и зову га „мамурно“ стање.

С а н.

199.

Кад се снага телесна опоравља и свеза се буди мало по мало. Поједини надражаји почињу долазити до осећања све јаче што се више јединство у свезама буде оживљавало.

Тај појав осећања пре целокупнога пробуђења зове се сан.

200.

Најпре се вијају поједини покрети осећања, затим долазе у сталнији ред, — тамни нови надражаји телесни облаче се у особите слике, или отимамах осећање које је за будности нај јаче било па оно по својој снази спаја различне покрете, производи нови свет, јер нема утицаја представничких радова да бисмо га према њима могли мерити — док се најпоследње од бурности самога сна или јакога спољашњег надражаја представнички делови не прену.

Јединство наше губи се у сну. Слика се за сликом ређа, ми не знамо ни зашто ни како. И баш то чини, те је сан тако жив. У нама се и на јави мењају једне слике за другима. Ми гледамо час

један крај света, час други. А престане ли једном свеза наша са оним што је око нас, ми одмах држимо оне слике наше да су садашњи, стварни утисци, — ми шетамо одиста с једнога краја света на други. А кад се пробудимо чини нам се то шетање чудновато.

201.

Истрошеност већа или мања осетљиве снаге, истрошеност већа или мања покретне снаге, прилив и одлив крви у мозгу, прилике од којих се овај прилив и одлив рађа, болест или узбуђење појединих органских делова, већа или мања борба међ утисцима мозга, који су га на јави обузимали — све то одређује разне особине осећању. А све то удружено или посебице, у већој или мањој јачини.

Како је која радња органска пробуђенија онаки се јавља обично и правац у сањању. Тако почињемо у сну да летимо. Или бисмо на против хтели да бегамо па не можемо.

У колико дакле и најчуднији сан има своје природне узроке, у колико се у сну комбинују најсакривенији осећаји, какви се губе на јави, у хуци њеној, и у колико се овде утисци везују по рођеној слободи својој, у толико и сан значи нешто. Он је поглавито израз прошлости и у толико се у њему може огледати будућност у колико се она огледа у свакој прошлости.

202.

Пре него што заспимо сан се појављује као дремеж. Овде излазе пред нас поједине слике, заносе нас и бегују чим се тргнемо.

Ако су те слике јаке, те нас узбуђују, онда се зову привиђење (халуцинација).

Привиђење се разликује од уображења, које већ прелази у област свести, јер у уображењу имамо слику и знамо да је то само слика. А привиђење рађа болест представничких оруђа, или дуго бављење са једном сликом, или жарка грозница, или узбудљиво стање као код трудних жена.

По овоме се привиђења могу догађати и онда кад нисмо сањиви и то слабије или јаче (second sight).

А кад јединство у мозгу ослаби па се надраже представничке радње, што неки чине приношењем свеће и шаптањем на ухо, онда сањач сања оно што му се каже и одговара често на оно о чему се пита. То је стање дремежа, само у јачем ступњу.

Из дремежа се рађа „први сан“, а рађа се чим утрну представничке радње. За тим долази „мртви сан“, у коме се цео мозак опоравља, а после опет настају живљи снови.

203.

Кад је стање организма неправилно онда и сан узима на се чудне облике.

Тако они, који пате од навале крви или од заптвенога дисања, осећају у тим тренутцима страشان сан, који се зове мора.

А кад је мозак узбуђен и то узбуђен само једним покретом, једном сликом, онда се код сањача јавља неки знак јединства, покрети тела почињу да прате слику његову, као год у будном стању, а сан

прелази у ноћно ходање, у месечњаштво (сомнамбулизам).

Јединство унутрашњости које се јавља код месечњака није хармонијско него самовољно као у једностраном узбуђењу. Он врши комбинације слика и врши покрете живље и удесније него у будном стању, јер му не сметају никакви обзири, не смета му никаква плашња. Он уклања препреке које му стоје на путу, он види јаче него ли будни људи око њега, али види и осећа само оно, што се тиче његове слике и његовог правца, за све остало је неосетљив.

Слике месечњакове разликују се од привиђења што нису фантастичне, него се највише тичу дела која су вршена већ на јави. Овде мали мозак више ради него ли велики.

204.

Снови се могу и вештачки произвести. То бива у спавању друге врсте, где смо казали да утишавање крвотока не бива од истрошености тела, него од укочености живаца.

Тако се долази у стање видовитости (визије, апокалипса) кад се укочи поглед и у томе погледу укочи се представа ма какве слике.

Или се сан натерује хашишом или афијуном и алкохолним пићем.

205.

Нагомилавање крви у мозгу бива код наркота тиме што утрну живци у венама капиларним. Код

алкохола пак то нагомилавање бива убрзањем са-мога крвотока.

С тога наркоти одмах опијају и успављују. На против алкохоли најпре узбуђују, па им после те узбуђености сан прелази у мртвило.

Удеси (темпераменти).

206.

Што целина појединих организама стоји до сло-жаја и што већи или мањи развитак појединих радова органских даје друкчији тип целини, с тога је природно да организми могу и да морају имати разних типова својих.

Ти разни сложаји названи су удесима или тем-пераментима.

207.

Четири главна темперамента има као четири идеална типа, то су: сангвинични, меланхолични, холерични и флегматични.

Овде се темпераменат одређује по свези, у којој је спољашње тицање при удесу коме према рад-љивости, којом особа одговара том спољашњем свету.

Тако је код сангвиника лако примање спољашњо-сти без сталне своје радње. Код меланхолика стална радња без примања спољашњости. Код холерика и једно и друго. Код флегматика ни једно ни друго.

208.

Гледајући пак на темпераменте по основи орга-низма, то:

Влада крвотока и дисања одговара сангвиничном темпераменту.

Влада нервена меланхоличном.

Влада варења холеричном.

Влада сокова и целуларнога ткања флегматичном.

Комбинације ових удеса по два и по три доводе читав ред нових удеса.

209.

Удеси пак који се оснивају на представничким радњама више су прибављени приликама живљења и с тога прелазе у навике. Или се у већој снази јављају као ђуди.

Физиономија.

210.

Стални израз унутрашњости чије у спољашњим знацима зове се физиономија.

Како се темпераменти оснивају на развитку појединих радова телесних у организму, то се по знацима овога развитка може познавати и природни удес.

Осим тога свако поглавито осећање прате спољашњи знаци и по сталности ових знакова може се пресудити које осећање влада у организму.

211.

Тако вилице казују развијено варење. Нокти и чело казују владу живаца. Нос и теме израз су

дисању. Усне казују најразније свезе осећања и покрета. Око казује свако кретање унутрашње хармоније и т. д.

Тако се цртају у спољашњим знацима слабост и јачина, радост и жалост, чежња и плашња, сухоћа и пијанство, пажљивост и растројеност и т. д.

212.

Свака особа казује само у радњи своје знање или незнање, своје поштење или худост, јер ово све долази у други предео. Али свака носи на лицу своме белегу свога рода, свога пола, белегу свога расположеја и своје судбине.

П р е л а з.

213.

Чим поједини осећај престане заузимати целу садржину унутрашњости, чим један осећај стане давати боје другима, чим један стане контролисати друге, онда се мало по мало губи карактер одређенога осећања у унутрашњости људској.

Стање које долази од разлагања и комбинације осећаја човечијих зове се стање свести.

Овде философија прелази дакле полагано из науке о осећању у науку о свести.

Начелна иницијатива је да се у овоме делу у још више. У овоме делу је предложено је да се по неким професору. Предложено је да се по неким професору.

П О Г Л Е Д

НА ПСИХОЛОШКУ РАДЊУ У НАС СРБА.

—

I

У обичајима, у вери, у пословицама исказана је прва философија каквога народа.

Та философија ухватила се за руку са карактером народним, са карактером који се огледа у делима његовим.

Из те философије развија се — или се са стране пресађује — уређена наука, у којој се свесно разлаже оно што се у животу развијало без намере.

Ми ћемо да погледамо овде на основни део такве уређене философије у нас Срба, на „психологију.“

Психолошка питања у научноме облику први пут су изнесена пред свет српски у лицеју београдском. Скоро тридесет година управљао је покојни Бранковић психолошким изражавањем омладине српске. Редак је учен човек у Србији који није био његов ђак.

Разлагање дакле о психологији по којој је предавао покојни Бранковић, то је разлагање појмова какви су први пут севнули у главама изражених људи у Србији, појмова о општој основи на којој се зида целокупна наука и целокупни живот.

И још више. У ову врсту долазе и сви ученици школе бечке. Бранковић је предавао психологију по бечкоме професору Лихтенфелсу.

Предавање Бранковићево било је пуно дражи. Он је природним осећањем својим гледао да попуни сваку испараност свога вођа. Он је богатим искуством тежио да даде боју и ваздушним сликама свога вођа. Али из средине ове дражи дај да видимо: шта нам је као стална садржина остало у глави?

На првоме месту стоји:

„Суштаством назива се све дејствително како чулно тако и надчулно; и по томе раздељују се суштаства на чулна или природна суштаства и надчулна т. ј. умна или слободна суштаства. Природна или чулна суштаства зову се тела, умна или слободна зову се духови.“¹⁾

Даље, „међу духовима разликујемо бесконачног духа или Бога и коначне духове, од којих у искуству само нам је човек познат, но који скупа и тело има, те се тога ради и чулно-умним суштаством зове.“ —

„Тела се деле на органична, за живот способна и неорганична за живот неспособна...“

Као што се види ми смо на сва једра заплочили у метафизику средњег века.

Све што јесте дели се на суштаства чулна или природна и нечулна — дакле и неприродна!

¹⁾ Код Лихтенфелса нема оне прве реченице. Он почиње одмах: „Die Wesen theilen sich in Sinnes- oder Natur-, und in Vernunft- oder freie Wesen; jene heissen Körper, diese Geister.“ Lehrbuch der Psychologie. — Wien, 1843.

Нечудна и неприродна, велимо, јер ако се „надчулно“ тиче неког вишег чула, које би било над чулима данас познатим, онда је и оно чулно, ако пак нема ништа са чулима, онда је „нечуло.“

А по чем се то дели свет на природу и неприроду? Ни по чем другом до по том што се „суштаством назива све дејствително, како чулно тако и надчулно.“

Ми смо дакле у крилу онога што се зове „спиритуализам“, јер држимо да за науку има духова који су одвојени од природе, а у једно смо и у крилу практичности, коју бисмо ради били да одбијемо од себе. Противуречност је јасна. Ми смо мерило свету, јер га делимо у два света, у један који ми чулима видимо и други који ми не видимо чулима, који гледамо умом. И опет не ћемо да смо мерило свету, јер то није утисак света у нама што га онако делимо, већ сушти „дејствителни“ свет, различан од света „у нашој глави!“

Па шта смо нашли у том „дејствителном“ свету природе? Нашли смо два непомирљива света, нашли смо тела за живот „способна“ и тела „неспособна.“ Оно прво тело треба као чудом неким да окује и закачи за себе „дух, који је као самоцел над телом, као голим средством, узвишен.“ Са две стране чудо. С једне стране како тело да закачи дух, који нема делова. А с друге стране, како дух да тражи тело кад он нема никакве мете изван себе, кад је он „самоцел“ т. ј. сам себи мета; како дух да се веже за ниско тело па да од њега при расанку осећа самртне болове!

А шта смо нашли у „дејствителноме“ свету неприроде? ¹⁾ Опет два света: једнога духа, коме наука не зна краја ни конца, и друге духове, који и јесу духови и нису... јер шта нам се казује да је особина духа? Да је „прост“, дакле без промене, дакле и без престанка. И по томе „коначан дух“ чиста је противуречност!

Али да оставимо метафизику, па да пођемо брже самој психологији.

Пошто поделисмо психологију на општу и особиту ево какву основу дајемо целој науци нашој:

„Сва психологија оснива се на претпостављању душе у човеку...“

Сад отварамо полемику са материјализмом и са „спиритуализмом“ (управо са идеализмом) у корист „потчињавајућем двојствеништву.“ (Der untergeordnete Dualismus).

И пошто мислисмо да смо одбили све противкиће и пошто добисмо још једну нову ствар, одредивши да је савест „свест, која је како од искуствене свести о природи изван човека тако и од голо личне свести о себи самом, у њему суштствено, т. ј. по самој ствари различна...“

И пошто рекосмо да се „правственост, добродетељ и порок“ не могу оснивати на природи, — долазимо већ на појаве осећања човечијег, долазимо на „особиту психологију.“

Али нас метод наш стари на један пут изневерава.

¹⁾ »Дејствителни« значи онаки какав је у истини, — истински.

Пошто усвојисмо све научне претпоставке спиритуалиста остављамо се добити њихове, остављамо се системе, па се задовољавамо са одломцима критицизма.

Сад okreћемо поглед „на нашу делатност, као што се она у свести нашој појављује“ и налазимо да је она двострука, једна унутрашња: представљање, а друга спољашња: тежење...

„Како се дакле види да су ове делатности различне, да се ни једна из друге извести не могу — и како се за сваку таку делатност особита моћ претпоставити мора, то ми свуколику моћ душевну по њеном главном начину појављивања у свести нашој раздељујемо на моћ примећавања и моћ тежења...“

Свуда дакле цепање. У место да тражимо јединства унутрашњости нашој, да тражимо свезу појава њезиних, ми остајемо код појединих појава, дајемо им име и мислимо да тим пишемо науку. Тако кажу да се схоластик неки није ни мало зачудио кад му први пут показаше часовник (сахат). Докле други разбијаху главу, како може да показује и избија часове, он са свим достојанствено потврђиваше: да тај часовник мора да има једну моћ показателну и једну моћ избивателну — и загонетка је била одгоненута!

Да се нисмо борили против тела као противу „голог средства“ можда бисмо допустили телу какво творење душе а овако смо само упућени на њу. Она пак мора имати моћ да по своме ћефу буде сад душа, сад дух, сад савест, да се гради сад

слаба, сад силна, да буде час примећавање, час тежење, и да се на послетку окреће час чулноме час нечулноме.

Тако душа постаје:

„1. Чулна моћ примећавања — чуло.

2. Нечулна моћ примећавања — ум.

3. Чулна моћ тежења — нагон.

4. Нечулна моћ тежења — слобода.“

И све се то бори једно противу другог у самој суштини прости, духовите, умне душе!

Чуло се буни против ума, јер ако је и чуло првобитна моћ у суштини душе, онда каква права има ум да се гради над њим господар, — и зар чуло нема право?

Ум се буни против чула, јер ако је он сам који примећава оно што је ваљано и дивно, шта ће му онда ниска чула да га гледањем, слушањем, кушањем или мирисом сакате у пећини његовој или у лету његовом, — и зар ум нема право?

Нагон се буни против слободе, јер ако је и он суверенска моћ једне исте душе, који је тај што му сме јавно забадати нож у срце, развејавати га слободно на све четири стране, — и зар нагон нема право?

Слобода се буни против нагона, јер шта јој помаже царство над кулама у ваздуху кад јој нагон пограби све што се и види и чује и осећа, — и зар слобода нема право!?

Сиромах човек у коме се бију таква непомирљива четири мејданције!

Никад целине, никад слоге, ван ако се случа-

јем неким осили који од њих те оне друге под „субординацију“ вргне!

И у томе мучењу какве нам исповести казује човек, какве нам одредбе даје о ономе што смо ради да дознамо?

„Будући је чулно сматрање један вид делатности наше душе, а никаква се делатност из саме душевне моћи не може изјаснити...“

Даље „појмови о надчулно-стварном претпостављају неку непосредну свест, т. ј. неко унутрашње примећавање истога надчулно-стварног; и ово примећавање језик је означио именом савести...“ Само је то мука, што се налази разних савести код читавих народа разних — а савест „непосредно гледи оно што је безусловно!“

„— Осећање свог телесног стања, по томе како се оно има према нагону, јест податак самосвести наше... По томе осећање није ништа првобитно, него се оно оснива на садејствовању чула и нагона.“

А зар може бити чула или нагона кад нема осећања?

„— Љубав је већа жеља добра, жеља угађања љубљеном предмету.“ А зар љубав не пребацује и не задиркује? Или зар страх и ласкање не угађају?

„— Жалост је немило осећање, које се више нашом но туђом кривицом догодило.“ А кад ко умре, чија је то кривица? И опет кажу да смо онда у „жалости!“¹⁾

¹⁾ Ових двоју одредаба нема у Лихтенфелса.

„— Сном називамо представу која нам се при спавању у свести (!) појављује — а спавање је природно стање ¹⁾, које се од будности неделателношћу чула а од смрти и несветице несметеним животним дејством разликује. Пре свега врло је вероватно, да човек свагда сања кадгод спава . . .“

Можда би код овог спавања требало да станемо. Ето највишег узора нашег! . . . Чула ниска пала су уморена, изгубила су сву снагу своју. Ми смо сад слободни! Па шта радимо? Сањамо — а не знамо ни да сањамо, док нам одморена чула то не осете! Ко смо ми? Где смо? Зар ни живота немамо док нам га други не осети? И још се величамо над отим другим. Камо тај ум што презире тело, што га нестаје одмах чим чула исцрпена падну — или ако се и даде на посао, какве нам накарале не износи! Зашто? Кад му чула ништа не спречују!

Још нам се казује, да најпре иде говор па онда мишљење, — као у воденици што најпре иде хука па онда брашно.

Човек ту постаје машина, па се ипак жигоше сав друштвени рад и тежење његово, јер „умисао или правац воље или је некористољубив или користољубив . . . и тога ради воља у првом случају зове се правствена, а у другоме неправствена!“

А шта се вели за правац светске изображености, за основу којом науци и будућности у срце

¹⁾ У ориџиналу стоји: „Traum nennen wir die unbewusste und unwillkürliche Vorstellung, welche wenigstens in der Regel nur im Schlafe Statt findet; der Schlaf aber ist ein physischer Zustand . . .“

загледамо? „Морамо признати да је успитавање човечанства дејствително чудо“

Ето толико знамо о главној основи целокупнога живота и изображености наше по психологији београдско-бечкој.

II.

Пре неколико година добисмо од г. М. Хр. Ристића прву наштампану психологију. Она је предавана у Карловцима, а написана је по предавању пештанскога професора Кизеветера.

Психологија ова изашла је као део од „системе целокупне философије“ и међу осталим деловима она је понајбољи део, а понајбољи због многих белжеака својих. Али ми остављамо говор о целокупној философији за преглед целога стања философијске књижевности у нас и то тим ириродније, што и овде као и код Бранковића психологија стоји само као сухо дрво, само је припрема нека а није колут у вериги потпуне системе.

У овој смо психологији пошли један корак даље. Тело и дух престају већ бити роб и закупцац који је само толико за роба везан, што је лен да се сам служи. Ми наилазимо на реч „хармонија“ :

„Сајуз међу душом и телом, хармонијом звани, у том лежи, да промена у души одговарајућу у телу и промена у телу одговарајућу у души производи.“

И опет не можемо да се прођемо метафизике: „Да је душа битна уверавамо се из њени дјејствија. Ова су јединствена, дакле немају узрока

вештественог... ником заиста на ум не пада да пита о висини, ширини и дубљини осећања..."

Али коме је и када пало на ум при ма каквој појави, при ма каквој снази у место јачине или начина да пита о „ширини и висини“?...

А шта смо добили за ово утрчавање у туђе поље?

Добили смо на врат рачун:

„Хармонија међ душом и телом непоњатна је. Њу су покушали узалуд неки философи толковати.“

Са земљом се дакле помирили нисмо! Али нас ево ни небо не ће да прими:

„Душа је суштество мислеће, познавајуће и спешавајуће, које себе од својих предпостављена и њени предмета разликује..... Из овога је јасно да ми о души генетичну дефиницију не можемо дати. Тога ради узалуд се и стари и неки нови философи трудише да назваче шта је душа по себи.....“

Природна је последица ове нестањености, да нам дело, кад све „битне“ душе, мора остати без органичке целине, без природног реда, дакле без живота — код све душе без душе!

А друга је последица, да се врло често морамо задовољити површним измајсторисаним одредбама.

Од онога што налазимо градимо „моћ“ па тиме мислимо да смо га изјаснили! „Човек има три начелне моћи: моћ познавања, осећања и захтевања или спешавања.“

А има ли свезе између тих моћи? Нема! „Онде само можемо души посебну моћ приписати, где се

дејателност њена из једне од већ познате моћи не може увидети“

Па како изјашњавамо ове моћи?

„Доводно дјело свести предпоставља перцепцију, а ова внимање. Ми внимамо када подлину синтезу знања и бића на неко опредељено биће односимо, а то бива моћу спазавања (опажања), кад се управи на промену која се баш у души догађа и коју ова перципира. Зато Јакоб внимање добра опредељава, да је управљање моћи познавања на какво васпријатије.“

„Моћ спазавања“ управљена је души — може ли дакле та моћ душе да буде и изван душе што пази? И ако је у „јединственој“ души, зар јој истом треба да дознаје шта се у њојзи самој догађало!?“

А кад нам је основа незгодна наравно да је онда све друго несхватљиво: „Толико је извесно да промена у живцима, која у души нашој чувстовања производи, ништа друго није ван движењем није. Како су двизање и чувстовање, ствари са свим различне, тако тесно скопчане непоњатно је“

Па и оно што мислимо да нам је схватљиво нека покуша ко себи представити. „Да душа сама на себе впечатлење чини опет само чулом унутрашњим дознајемо и дознавање ово зове се аперцепција кад смо себе свестни да смо делателни.“

А то „унутрашње чуло“ мора такође да гледа и то на особит начин. „Углед чула унутрашњег

није промена, већ је представљење о промени у души и односи се на различност унутрашњу.“

Ево нас сад и на схоластикову „моћ избивателну“: „Сила уобразити јесте својство душе у одсуствију предмета ове себи представљати.“

А мишљење нам излази као нека ствар особита. „Мишљење је самостална дјејателност душе, јер се по својим собственим правилама савршава, гди на против репродуцирање и продуцирање управља се по здруживању представљења и по чулним перцепцијама.“ — А зар се мишљење не управља по здруживању представа и по утисцима!?

А шта је осећање? „Ми осећамо кад имамо свест о стању нашем.“ Дакле оним што тек из првога излази, оним тумачимо оно прво.

Па осећајући непрактичност својих осећања и нехотице делимо од њих „осећања практична!“

А како тумачимо свезу осећања? „Из самољубија толкују се: Гроза, немило осећање које у нама воображена опасност побуђује...“ Дакле нам ништа друго не може загоризити?...

Ето толико нас је у главним питањима обавестила психологија карловачко-пештанска.

Још да споменемо на послетку да смо разделили психологију на физиологију и патололију душе. Говорити о патологији то је знак напретка времена нашег, али она не може бити за себе самостални део философије, него је више предмет лекара који и медицину и психологију пред собом имати мора.

При том и само усвојавање назива „физиологија и патологија душе“ казује у каквој смо борби са самим својим основним правилима, — јер, ако и може да буде физиологије и патологије душевних појава, питање је велико, како може да се поуми физичност и болест „невештаствене, више, просте, независне“ супстанције какве?

III.

Оно, што има у нас писано о унутрашњем животу човечијем у појединим одломцима и наговештајима од почетка философијске књижевности наше, то се не разликује од правца који смо већ видели. У свему се огледа одсечни дуализам. А за дуализам такав видели смо у колико је кадар да изјасни унутрашњи живот човечији.

А школа хегловска, која је против дуализма, почела је у нас са говором о праву, после са естетиком, најпосле са логицом и историјом философије, — она ни у Немачкој није много привредила на психологији, пошто је у њој, као у науци о „субјективномоме духу“, највише пред очима имала страну логичку. А дошла је и сама у последњој мени својој на то, да призна велику вредност психолошког испитивања изјављујући, да „духовна слобода тек са потпуним познавањем организма долази и да тек онда кад се наука о животу стане у школама учити, да ће тек онда питомци моћи узраштовати као слободни људи а не као машине или укочене бирократе.“¹⁾

¹⁾ Michelet, der Gedanke, В. I. Н. II.

Најпосле натурализам у опште изашао је сјајно у говору о погоди времена и о животу и саставу растења (Гласник XVI. и XVII.), и у говору о општој биостатици (Гласник XX.) али — изузимајући неколико наговештаја у зоологији (Јестаственица за ученике велике школе. Београд 1864.), која је ваљана припрема за психологију, изузимајући неколико редака о срцу по Клоду Бернару („Вила“ 1866. стр. 222.) и осим одбране искуства против спекулације у говору о важности јестаственице (на првој омладинској скупштини), на унутрашњи живот — с овога гледишта — још у нас није бачен поглед.

IV.

Оне што изучавају унутрашњост човечију упознати са свима правцима психолошким, то је посао историје. А ми смо овде предузели да нацртамо једноставну слику човечије унутрашњости, али таку слику која не ће бити само производ спекулације или само гомила природних огледа, него слику која ће моћи одржати на себи целокупну данашњу науку, а при том не ће сметати будућност њезину, развитак њезин.

Да бисмо попунили расцепљеност дуалистичну, расцепљеност која руши науку, а која по најмање може бити особина нашега народног духа, ми смо гледали да почнемо говор од онога у чему се исказује највише јединства, па смо се старали да у томе јединству одредимо човеку природно место.

С тога нисмо могли задржати ни област ни име обичне „психологије.“ Прво нисмо учинили за то,

што се о самој унутрашњости човечијој не може говорити поуздано, докле се не изјасни цело градиво човечије. Друго нисмо узели за то, што би „наука о души“ приличила тек ономе, како човек стоји према друштву, јер се нашим језиком каже да неко има или да нема „душе“ тек по изразу воље његове, тек по његовом понашању према другим живим јединицама.

Партијама о свези првих философијских питања и о свези телесних радова и осећаја човечијих ми смо гледали и сами колико толико да принесемо к утврђењу јединства философије, као науке, и к утврђењу свести о хармонији и правилности човечијега организма. То јединство и та правилност говеју најдрскијој жељи нашој, жељи да нам књижевност постане једна целина, да пође једним, потпуним правцем.

А крајње јединство, јединство света нашега, то смо нашли у вечитом, једном и нераздељивом тројству, које се протеже кроз цели ред промена светских, у тројству материје, снаге и покрета, од којих сваки зрак има већ у себи и оба она друга зрака, од којих се ни један зрак не може одузети, а да се и они други зраци не униште.

О тројству овом, као једном апсолутном бићу, ми смо рекли да се само негативно говорити може, само се може говорити шта оно није. Ми држимо да снага као израз овога света постаје за нас „виша“ не у колико је једноставија, апсолутнија, него у колико је сложенија и опет једна у сложају своме.

При том снагу и материју, душевност и телесност схватити не као истоветност „идентичност“ (идеализам и материјализам), и не као две ствари у „потчињености“ међу собом, па не ни као „слагање“ њихово (синтетизам), него као спољашњост и унутрашњост, као два облика једне исте ствари, који облици по томе што имају једну исту ствар треба да су један с другим у хармонији, у складности, — то је главна црта коју смо тежили да изнесемо на видело.

Схватити живот душевни и живот снаге у опште не као неку супстанцију — па ма како чаролијска била — и не као најсуптилнију материју, која се из тела лучи, него као унутрашњост свакога делића стварног, као израз свакога тела пред самим собом, — то је цео кључ нашем погледу на свет.

Овај поглед ми бисмо могли назвати чистим натуралним, „природничким“, за разлику од два најобичнија философијска правца, која су тежила да се апсолутном „истоветношћу“ отргну од дуализма. То су били идеализам и материјализам. Њих бисмо са две слике могли јасно карактерисати. Први је био звездана ноћ. Други је сунчани дан.

У првome иде поглед у бескрајност, пред нама су силни светови, наше се очи с њима разговарају. Али је око нас све тамно, мирно, студено; све је студено осим наших груди у којима трепере милијун жижака. Каткад обасја месечина, ми гледамо свет око нас у величаственим цртама, али је свет-

лост наша тек позајмљена, све је око нас још једнако мирно, студено, бледо...

Друкчије је на дану. Поглед не налази ништа у даљној просторији, он се не окреће сунцу јер га сунце засењује, него се окреће свету поред себе, тај свет се шарени, он се бори, он се креће, он живи! Поглед се окреће од бескрајности, он гледа сваку ситничицу око себе, он се креће поуздано међу таласима око себе, — али он се губи често у мору тих светлих појединости, он не види оних величанствених црта што их ноћ пред нас износи...

А шта је посао науке, по нашем мишљењу? Посао је њезин да оба ова света пред нас изнесе. Она не сме остати на апсолутном гледишту једнога или другога, јер и у једном и у другом исказује се део природе у особитим облицима својим. Али она не сме састављати ни одломке од једнога и од другога у шарен мозајик као што је то често покушавано (дуализам), јер тим би се изгубио карактер науке.

Као што астроном и у сред дана прати ток даљних светова, тако и наука из средине живота ваља да продире до бледих граница целокупности своје; у светлости потпуној, у свести о свима појединостима, у бурама живота ваља да потражи оне исте величанствене црте, што у ноћи онако нехотице пред очи излазе.

А све то наравно на основи стварној, пред лицем дневне сунчане светлости, дакле из прве руке, а не у боји позајмљене месечеве зраке, — не да се за љубав даљних светова распростире свуда хладна ноћ.

Зором могли бисмо назвати природну науку. Даном могли бисмо назвати психолошку науку. Вечером могли бисмо назвати уметност и веру.

Ноћ полагаано бега испред зоре, из зоре се развија дан, који је представник науке, који даје праву боју и одредбу свему што иде у науку, а вече излази као сјајна круна дану. Шта видимо даље иза тога вечера? Опет ноћ, ону исту ноћ од које се зором отржемо ... То је природан ток свакога погледа људског, то је природан поглед свега што је живело и што ће живети.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

P19SrIII 264/1.1

ПРОДАЈЕ СЕ ПО 5 ГРОША (50 НОВЧ.)